

Pécs, múlt, jelen: Schweitzer Gábor, Stark András, Vörös István

ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 650 Ft
2011. szeptember / XXIII. évfolyam 7. szám

SZombat

Alterzsidó kultúra

Fiatal zenészek:
Polnauer Flóra,
Kardos Dániel,
Vázsonyi János

Bánk:
Egy pízsi fesztivál

Mazsók:
forradalmi
kuratórium?

**A Zohár könyve
magyarul**

Molnár Gál Péter:
Flaszter-nótafa

**Interjú
Polgár Lászlóval**

szombat

2011 szeptember
5771 elul

•
A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület
folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:

Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár János-Keszt
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila

Deák Andrea
(szerkesztőségi titkár)

Fritz Éva

Állandó külső munkatársak:

Uri Asaf, Csáki Márton,
Csöke Zoltán, Panyi Szabolcs,
Vári György, Várnai Pál

•
A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarországi

Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány

Nemzeti Kulturális
Alaprogram

Open Society Institute

Pécs Megyei Város Önkormányzata

•
A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi.

•
A címlapon Polnauer Flóra.
Fotó: Meggyesi Bálint

•
Terjeszti a LAPKER Rt.

•
A kéziratok szerkesztése lezárult:
2011. augusztus 4-én.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.
Telefon: 311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.com

Előfizethető a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP 11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:
Kirschner Péter, a Mazsike elnöke

Nyomdai előállítás:
Mackensen Kft.

HAZAI DOLGAINK

4 Gadó János
Mazsók – forradalmi kuratórium?

5 „Figyelembe vesszük a pályázó
múltbéli tevékenységét is”
Villáminterjú Szabó Györggyel (jég)

PÉCS, ZSIDÓSÁG

6 Vörös István
**Pécs belváros török és zsidó
épített emlékei**

9 Schweitzer Gábor
**A partizán, a huszár, a bányász
és az őstermelő**
A pécsi zsidóság közelmúltjából

14 Gadó János
„Itt nem volt zsidó- kommunistázás”
Pécsi riport

17 „Zsidó orvosként élek a városban”
Beszélgetés Stark Andrásal

ALTERZSIDÓK

19 Czifrik Balázs
Nem bírnak leállni
Alternatív zsidó zene Budapesten

21 Pályi Márk
Egy pízsi fesztivál

KULTÚRA

23 J. L. Perec
Vagy még magasabbra...

24 Molnár Gál Péter
Flaszter-nótafa

27 Polgársakk
Polgár Lászlóval beszélget Várnai Pál

29 „Ott keresett szövetségest,
ahol félnie kellett volna”
György Péter: Apám helyett című könyvéről
(Várnai Pál)

31 „Zoháru álmodom”
Interjú Uri Asaffal (Csáki Márton)

33 A Zohár Könyve
Részlet a Sára Élete (Hájé Szará) című
fejezetből

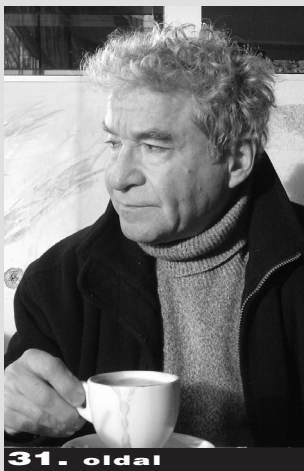
5. oldal

17. oldal

19. oldal

31. oldal

GADÓ JÁNOS

Mazsökök – forradalmi kuratórium?

Új kuratórium (és felügyelőbizottság) áll a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány (Mazsökök) élén – legkésőbb ez év szeptemberétől. A kétharmad részben kicserélődött testület a honi zsidó politikában felborult erőviszonyokról tanúskodik.

Az 1997-ben létrehozott Mazsökök célja az volt, hogy – 42 évvel a háború után – a magyar állam kárpótlást nyújtson az üldöztetés áldozatainak, segítve vallási, kulturális, közösségi életük újraszervezését. A vészidőszak idején elorzott (többnyire az akkori hatóságok által „elosztott”) zsidó ingatlanok tömege helyett hét ingatlant kapott az alapítvány, s ezekkel kezdett gazdálkodni. Az ebből befolyó összeg a honi zsidó élet föllendítését szolgálta: az alapítvány kuratóriuma az arra érdemesnek minősített pályázóknak ítélte oda néhány tízezer-től akár tízmillióig terjedő összeget. A Mazsökök apparátusa intézte az egyéb kárpótlási ügyek nagy részét is. Ez volt az egyetlen, Mazsököktől (viszonylag) független pénzforrás a honi zsidó életben.

A Mazsökök-vagyon igazgatására és a pályázatok elbírálására kijelölt kuratórium összetétele az akkori honi zsidó erőviszonyokat tükrözte. A Mazsökök (illetve a hozzá politikailag közelálló szervezetek, mint pl. a *Nácizmus Üldözötteinek Bizottsága*) mellett a rendszerváltás idején létrejött szervezetek képviselői kaptak helyet a testületben. Utóbbiak közt többen (pl. *Magyar Zsidó Kulturális Egyesület*, *B'nai B'rith*) a '89 utáni liberális szellem hordozói voltak és a hitközség ellenlábasaként születtek. Mások (*Munkaszolgálatosok Országos Egyesülete*) a Holokauszt-túlélőit képviselték, a hitközségi

keretektől függetlenül. Jelen volt még a kuratóriumban a külföldre távozott túlélőket képviselni hivatott *World Jewish Restitution Organization* (WJRO), a legnagyobb, kárpótlással foglalkozó nemzetközi zsidó szervezet. Így a testületben – demokráciában bevett módon – sokféle érdek jelent meg, gyakoriak voltak a feszültségek és torzskoldások, de a legkülönbözőbb pályázók remélhettek tőle támogatást.

ELTOLÓDÓ ERŐVISZONYOK

Az erőviszonyok azonban idővel eltolódtak. A civil szervezetek lendülete elfogyott, kezdeményező-készségük lehanyaglott, s lassan a Mazsökök ernyője alá kerültek. (Ezt a folyamatot a Mazsökök által 2008-ban grüндolt *Magyar Zsidó Kongresszus* létrejötte tetőzte be, melybe besorolt a zsidó szervezetek többsége.) A WJRO-t képviselő izraeli kurátorok többsége rendszeresen járt az ülésekre (csakúgy, mint egy-két idős, betegeskedő honi kurátor-társuk). Így a Mazsökök dominanciája egyre erősebb lett. Többen már korábban is bíralták az elosztás egyoldalúságát: a Mazsökök – milliárdos nagyságrendű költségvetése mellett – egyre nagyobb szettet hasított ki magának, illetve a hozzá közelállóknak a Mazsökök évi 100 milliójából is.

Időközben a közalapítványnak jutott hét ingatlantól kettőbe jócskán „beleharaptak”: az egyik már csak fele, a másik pedig csupán negyed részben van a Mazsökök tulajdonában.*

A szocialista kormányok nem akartak beavatkozni a zsidó belügyekbe, ami mindig roppant kényes ügy. Illetékes államtitkáraik megelégedtek az időnkénti dorgatóriumokkal, amiért a kuratórium ülései újra és újra határozatképtelenül értek véget. Megesett, hogy a pályázók fél évig hiába vártak a döntéshozatalra. Mindeközben a fel-törekvő új erő, a *Chabad Lubavics*

már régen szeretett volna helyet kapni a testületben, de a számára idő közben fölajánlott egy kuratori tiszte-tet keve-sellte és nem fogadta el.

ÚJ KORMÁNY – ÚJ KURATÓRIUM

Az Orbán-kormány által meghirdetett forradalom a Mazsökök háza táját is felforgatta. (Csakúgy, mint a szintén állami alapítású Holokauszt Dokumentációs Központét.) Az új kormány által összehívott, a döntést megelőző/előkészítő informális tanácskozásokon a Mazsökök képviselői már defenzívába szorultak az elosztás újrendezését követelőkkel szemben. A kormány végül nemcsak a kuratóriumot oszlatta fel, de a tagszervezetek kiválasztását is új alapokra helyezte.

A 17 fős kuratórium összetétele új erőviszonyokat és új szemléletet tükröz. Utóbbira utal a felekezetek megerősödött jelenléte. Eszerint a Mazsökök 2 fő, a kebelébe tartozó BZSH 1 fő, a vele pénzügyi szimbiózisban élő Ortodox Hitközség pedig további 1 fő delegálására jogosult. 2 főt delegál az *Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség* (EMIH – a Chabad Lubavics felekezeti szárnya), egyet pedig a két reformzsidó közösség, a *Szim Salom* és a *Bét Orim*.

A civil szervezetek kategóriájában a három legnagyobb került be a kuratóriumba. (A mérésre a 2010-es adóbevallásokban számukra felajánlott egy százalékos szolgálat.) Ezek: a *Chabad Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület*, a Lauder iskola mögött álló *Világi Zsidó Iskola Alapítvány*, valamint az amerikai Joint által működtetett *Magyarországi Zsidó Szociális Segély Alapítvány*.

A *Mazsökök Szeretetkórházért Közhatalmú Alapítvány* (mely az előző két évben még a második helyen állt), negyedik lett, így nem került be a kuratóriumba. Az előkészítő tanácskozások során azonban elhangzott, hogy a

„Figyelembe vesszük a pályázó múltbéli tevékenységét is”

Villáminterjú Szabó Györggyel

– A Mazsók előző kuratóriumában kialakult gyakorlat volt, hogy a fontosabb tag-szervezetek, mint a zsidó közélet kiemelten fontos szereplői, alanyi jogon kaptak működési támogatást.

– Alanyi jogon nem jár senkinek semmi. Valós tevékenységért jár támogatás, ha azt a zsidó közélet érdekében használják fel.

– Támogatás tehát csak pályázat útján nyerhető majd el?

– Természetesen. A Mazsók demokratikus alapon működő ernyőszervezet. Támogatás odaítélésekor figyelembe vesszük a pályázó múltbéli tevékenységét és jövőbeli terveit is.

– Egy pályázó múltbéli tevékenységét megítélni meglehetősen szubjektív dolog.

– Azért 17 fős a kuratórium, hogy a szubjektív döntéseket kizárja.

– A múltbéli tevékenység megítélése csökkentheti is egy pályázó esélyeit.

– Igen. Az új kuratórium szakít az eddigi beidegződésekkel.
– A Mazsihisz részéről nem érkezett kifogás az új kuratórium összetételével kapcsolatban?

– Biztos nem örülnek az új helyzetnek, de hivatalos kifogás nem érkezett. Úgy vélem, ne egypólusú képvisele legyen a magyar zsidóságnak.

– Hogyan látja az elmúlt időszak gazdálkodását?

– Egyelőre nekem sincsenek bennfentes értesüléseim. Majd az átadás után meglátjuk, hogyan gazdálkodott az előző kuratórium, jól vagy rosszul. Én mindkettőnek egyforma esélyt adok. Úgy vélem azonban, hogy az ingatlanvagyon sokkal jobban is lehet hasznosítani. Lehet, hogy ez ügyben számszaki vizsgálatot is végzünk majd.

– A Mazsók eddigi titkára a helyén marad?

– A titkárságnak is meg kell újulnia. De természetesen demokratikusan, pályázat útján.

– Sebes Gábor, akit annak idején eltávolítottak a titkári tisztségből, szóba jöhet?

– Nem feltétlenül ebben a pozícióban, de számítunk a munkájára.

– Netán a felügyelő bizottságban?

– A bizottság összetétele maradjon egyelőre titok.

– Miért vállalta el a Mazsók kuratórium elnökségét?

– A zsidó reneszánsz lebeg a szemem előtt. A mai húszévesek generációja már felhőtlenül, boldogan tudja megélni a zsidóságát, nem kell a Holokauszt árnyékában léteznie.

(jég)

sorrendet háromévenként felülvizsgálják, így más szervezeteknek is lesz esélyük a bejutásra.

A felajánlott egy százalék, mint mérőszám, problémákat is felvet. Az első kuratóriumba bekerült civil szervezeteknek – mint a zsidó rendszerváltáskor kulcsszerepet játszott Magyar Zsidó Kulturális Egyesület vagy a Cionista Szövetség – komoly közéleti ambícióik voltak, küldetés vezet-e őket a honi zsidó élet átformálására. Ezek az ambíciók azóta elenyésztek. Az egy százalékok alapján most bejutott két alapítvány ilyet nem hirdet: vállalt feladatuk, hogy a mögöttük álló intézmény számára kutassanak föl pénzforrásokat. A Chabad Lubavics egyesülettől viszont a közéleti ambíciókat nem lehet elvitatni.

A fenti elvek alapján nem értelmezhető a Munkaszolgálatosok Országos Egyesületének jelenléte a kuratóriumban: az egyesület nem szerepel az

APEH statisztikákban, így nincs – a fentiekhez hasonlóan – kimutatható tagsága. Ám a Holokauszt túlélői nyilván nem maradhattak képviselő nélkül, s erre épp a MUSZOE találtatott alkalmasnak. A II. világháborúban munkaszolgálatra kényszerítettek az 1945-ben született Sessler György képviseli. Sessler 2010-ig a Mazsihisz számvizsgáló bizottságának elnöke volt. Ebbéli minőségében (még 2000-ben) élesen kikelt a Mazsihisz pénzügyi átvilágítását szorgalmazó javaslat ellen.

Radikálisan lecsökkent a külföldi (javarészt izraeli) kurátorok száma. A fent említett WJRO az eddig négy helyett mostantól csupán egy főt delegálhat, Or Csillag Shai személyében (aki már korábban is tagja volt a kuratóriumnak).

A „tudomány és a közélet kiemelkedő képviselői” mindig is problematikus kategória volt, mivel ennek minőségét semmilyen megfogható mó-

don nem definiálták. Az e célra fenn tartott kuratori helyek korábban az erős szervezetek zsákmányai lettek, akik bizalmi embereiket ültették ide.

Most három fő jogosult ezen a jogcímen a kuratóriumba ülni: Michael Silber történész, a jeruzsálemi Héber Egyetem tanára, a magyarországi zsidó történelem kutatója szakmai körökben jól ismert, ám a magyar közéletben nincs jelen. David Moskovits amerikai üzletember, a Wesselényi utcai ortodox iskola egyik alapítója és támogatója eddig a WJRO képviselőjében volt kurátor. A harmadik ebben a kategóriában a 34 éves Megyeri András, aki a dinamikus, fiatal nemzedéket képviseli: amerikai jesivákban tanult, üzleti iskolát is végzett a tengerentúlon, jelenleg pedig az egyik nagy hazai kereskedelmi televízió gazdasági igazgatója.

– Slomó barátja vagyok, de nem Slomó embere – fogalmazza meg pozícióját Megyeri, aki jelenleg a Chabad Ká-

roly körüti imaházába jár imádkozni, de az EMIH-nek és a Kazinczy utcai ortodoxiának egyaránt tagja. Ugyanakkor nem rejtí véka alá a Mazsihisz módszerek iránti kritikáját: „Az egy vicc, ami a Mazsihiszben folyik. Egy másik fajta elosztást szívesen megnéznék.”

EGY PÓLUS HELYETT KETTŐ

A korábbi egypólusú kuratórium helyett mostantól kétpólusú testület működik tehát: a Mazsihisznek legalább is egyenrangú (vetély)társa lesz a Chabad Lubavics felekezet illetve egyesület. Utóbbi befolyását nem csupán a hozzá (formálisan vagy informálisan) kötődő kurátorok száma adja, hanem a mostani kormánnyal ápolott jó kapcsolatai. A Mazsihisz, amely hagyományosan az MSZP-hez kötődött szorosan, politikai kapcsolataiból most kevesebbet profitálhat.

Figyelemre méltó a két pólus közötti életkori különbség is: míg a Mazsihisz-kurátorok életkora 60-70 év körül jár (Zoltai Gusztáv 75 múlt), addig a Chabad kurátorai 30-40 közöttiek. (A Chabad képviselőjében lesz kurátor Bogár Dániel, a Time Out programmagazin főszerkesztője, a dinamikus vállalkozói nemzedék másik képviselője.)

Az új kuratórium élén Szabó György váltja Zoltai Gusztáv és Eliézer Gilad társelnököket. Szabó korábban a XIII. kerületi önkormányzat képviselője volt a Fidesz színeiben, 2010 óta a fővárosi tulajdonú Főkefe Nonprofit Kft. Igazgatója. Még 2008-ban jelent meg a zsidó közéletben, a „Hollán utcai csata” néven elhíresült megmozdulás napjainban: ő volt az Újlipótvárost fenyegető szélsőjobb oldali felvonulással szembeni ellentüntetés egyik szervezője. Szabó mellett a kormányt Böhm Dávid képviseli, aki jelenleg a Külügyminisztérium Amerika-referense.

A kuratórium minden tagja elfogadta már a felkérést, s az iratokat annak rendje s módja szerint beküldték a bíróságra. Ha minden zökkenőmentesen alakul, a kuratórium augusztus első felében – lapzártánk után – már megtartotta alakuló ülését.

* A 2008. november 19-én kelt alapszabály melléklete szerint.

VÖRÖS ISTVÁN

Pécs belváros török és zsidó épített emlékei

A mintegy 150 éves török uralom (1543-1686) Pécs városképét és népességét jórészt balkáni jellegűvé alakította, a középkorban kialakult utca és térszerkezetet azonban alapvetően nem változtatta meg. A várost a 17. század végétől többször elpusztították keresztény seregek. Az Eszék felől hazatérő Zrínyi Miklós 1664-ben mozsárgyúkkal lövette és felgyújtotta Pécsét, és felégette a környező falvakat is. Az éppen magához térő várost az 1686-os ostrom ismét meggyötörte, a vár jelentősen megrongálódott. A legnagyobb csapást az 1704-ben szenvedte el a település. Az egymást követő kuruc és rác dúlások következtében elvesztette épületállományának jelentős részét, és az 1700-ban, illetve 1710-ben dúló pestis eredményeként is szinte teljesen elnéptelenedett, 1712-ben csupán 667 lakosa volt.

Pécs „új szerzeményként” az Udvari Kamara fennhatósága alá, majd az udvar adományaként a pécsi püspök uralma alá került, mígnem hosszú küzdelmek eredményeként 1780-ban szabad királyi város státust kapott. A többszöri pusztítást következtében Pécs középkori épületei vagy a föld alá kerültek, vagy felújították, és így átépítették őket. Az elpusztult és elmenekült lakosság helyébe zömében magyar, német és horvát lakosok érkeztek. Zsidókat Baranya és Pécs a 18. század végéig nem fogadott be, az első két zsidó család letelepedését kormányzati nyomásra csupán 1788-ban engedélyezte a város. (Evlia Cselebi említi, hogy a török kori Pécsen a 17. században laktak zsidók, erről azonban

más forrás nem szól.) A baranyai megyeszékhely a 19. század közepétől rohamos fejlődésnek indult, amelyben részt vettek izraelita polgárai is.

Pécs városképének tartósan törökös jellegét muszlim vallásos és jóléti építményei sokaságának köszönhetjük, amelyek közül a jelentősebbek ma is láthatók. A zsidó közösségi építmények az 1840-es években jelentek meg először, mikor engedélyt kaptak a városban történő letelepedésre.

Ha Pécs belvárosának török és zsidó épített emlékeit szeretnénk megtekinteni, sétánkat a Zsinagógánál kezdhetjük. Az épületekbe nem megyünk be, célszerű inkább megemlékezés a régiekről, s csak kevésbé az elmélyült ismeretszerzés. A török kori építmények leírásához Varga Szabolcs *Irem kertje* című kitűnő könyve van segítségünkre.

A 2010-ben jelentősen megújult Kossuth tér keleti frontját uraló, ma is működő Zsinagóga a vidéki Magyarország egyik legnagyobb izraelita temploma. A pécsi izraelita hitközség első zsinagógájának felavatására a Citrom utcában 1843-ban került sor. A telket a gyülekezet 1841-ben vásárolta meg, idővel a szomszédba költözött az izraelita község háza. Az avatási ünnepség rendjét tartalmazó alkalmi imádságos könyv szerkesztője Löw Izráel rabbi volt. A pécsi Lyceum Nyomda munkája könyvészeti ritkaság, a korai hebraikák sorába tartozik Magyarországon. (A Citrom utcai zsinagóga és a község háza telkén lévő házakat 1974-ben lebontották.)

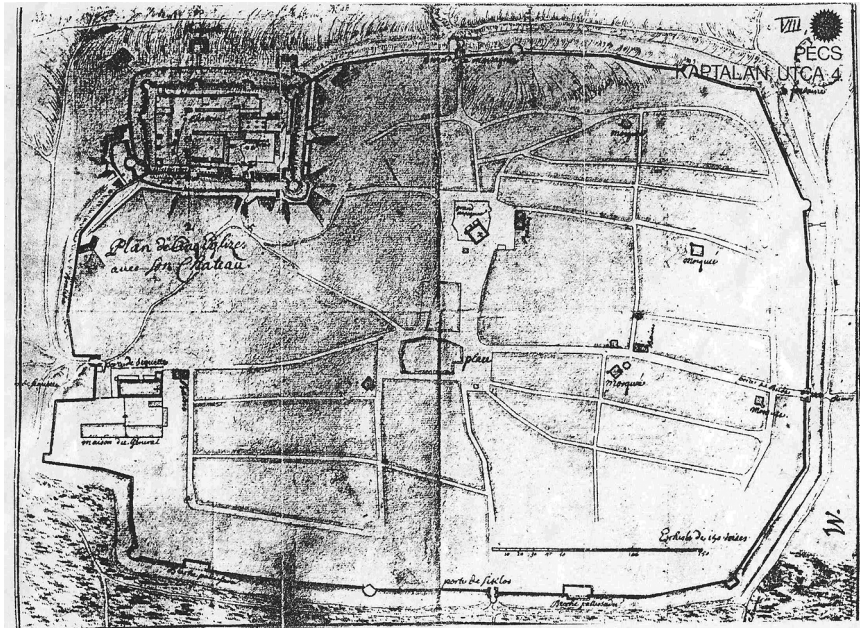
A régi zsinagóga hamar kicsinek bizonyult, így a gyülekezet gyűjtést indított, kölcsönt vett fel, amelyhez I. Ferenc József, és (építőanyaggal) Pécs vá-

rosa is hozzájárult. A tehetősebb pécsi zsidók egy csoportja 1865-ben megvásárolta a Kossuth (akkor Majláth) tér keleti oldalán lévő ingatlanokat. A templomot Frey Lajos, Gerster Károly, Feszli Frigyes és Kauser Lipót terve szerint Ivánkovits István építette (1865–68), Piatsek Antal ellenőrzése mellett. Orgonáját Angster József 1867-ben készítette, s ez volt Magyarországon az első modern szerkezetű orgona. 1868-ban már istentiszteletet tartottak az új épületben, az avatásra 1869-ben, fényes ünnepség keretében került sor.

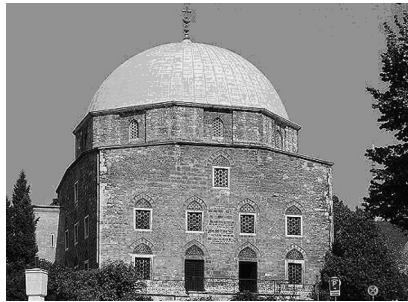
Sétánkat a Pécsi Zsidó Hitközség Fürdő utcai épülete előtt elhaladva, a Munkácsy Mihály utcán keresztül folytatjuk. Célunk Pécs emblemikus építménye, a Széchenyi téri dzsámi. Közben a Munkácsy Mihály utca 5. számú ház kapujánál fejet hajtunk az Auschwitzba elhurcolt Böhm Jenő „botlatóköve” (*Stolperstein*) előtt.

Esterházy Pál 1664-ben 16 mecsetet számlált Pécsen. A mecset a dzsáminál szűkebb vallási jogkörrel rendelkezett; ha a dzsámihoz egyéb nevelési és vallási épületek is tartoztak, akkor *küllije* volt a neve. Pécsen négy küllijéről van tudomásunk, ezek Gázi Kászim, Jakováli Hasszán, Memi pasa és Ferhád pasa épületkomplexumai. Magyarország legnagyobb dzsámiját Kászim bég emeltette, valamikor a 16. század közepén, a belvárosi plébániatemplom helyén, annak köveit felhasználva. A templomhoz minaret és gőzfürdő (a mai bírósági épület helyén) is tartozott. A világutazó muszlim Evlia Cselebi szerint „Gázi Kászim pasa dsámija igen tetszetős és szép, ezért nagy sokaság látogatja. Kupolái kékes kőből vannak. (...) Egy kerek magas kupolája van, mely mintha az ég esztergályosának kezéből került volna ki.”

Elhagyva Pécs főterét átvágunk a város egyházi központján, s a Szent István téren keresztül jutunk el a Kórház térre, a legkésőbbben (a 17. század közepén) alapított pécsi török vallási építményhez, Jakováli Hasszán dzsámijához. A templomhoz dervis kolostor is tartozott, előcsarnokában *medresze* (közép- vagy felsőfokú iskola) működött. Kicsit továbbhaladva a Rákóczi úton, a Rét utca sarkán megállhatunk az első pécsi izraelita szeretet-

Joseph de Haüy 1687-es térképe Pécsről

Gázi Kászim pasa dzsámija a Széchenyi téren

ház szerény épülete előtt. A *Chevra Kadisa* (Szent Egyet) és az Izraelita Jótékony Nőegylet támogatásával 1927-ben létesült, 14 idős ember ellátására volt alkalmas.

Sétánkat a Ferenciek utcájában folytatva elhaladunk a Szigeti kapu helyét megjelölő emléktábla előtt, s az Assisi Szent Ferenc plébániatemplomtól keletre elérünk Memi pasa fürdőjének romjaihoz. Jakováli Hasszán dédapja által a 16. század közepén alapított küllijéhez a Ferences templom szentélyének elbontásával kialakított dzsámin kívül medresze és fürdő is tartozott. Cselebi rajongva szól a fürdőletről: „Boldogító, szép építésű, jó levegőjű és kellemes forró [hely], melynek minden fürdőszolgája Nap karma, hold fényességű ifjú. Vers: A fürdőbe ment egy ezüst testű szépség kacéran / Helytelen ilyet mondani. Minden test szép. E sorok értelmében Pécs városának minden szerelmese ebben a fürdőben mutatja meg ezüst testét, indigókék törölközőben, mint megtört héjú mandula, tiszta és fehér, szépséges testükre eresztik hajfonatukat, szerel-

mesük eszét összezavarják, csalfán és bőséggel a fürdő belsejébe mennek.”

A Ferencesek utcájából elkanyarodva, a Váradi Antal utcán keresztül tudunk bemenni a Zrínyi utcába, ahol az első izraelita iskola épületét találjuk. A 19. sz. első évtizedeiben, az országos viszonyoknak megfelelően, a pécsi zsidó közösség gyermekeinek oktatása magántanítónál, „chéder”-ekben történt. Ferenc József pécsi látogatása alkalmából (1852) a városban élő zsidók gyűjtést indítottak, és létrehozták a hitközség első hivatalos tanintézményét, Franz Josef Lehranstalt néven. Az iskola 1852 októberében nyitotta meg kapuit a mai Mátyás király u. 17. szám alatti épületben, amelynek udvara a Zrínyi utcára nyílik. Az 1856-tól nyilvános főtanodaként működő Franz Josef Lehranstalt-ot izraelita minta elemi főtanodává alakították át. A fenntartó izraelita hitközség a korábbi épület átalakításával és bővítésével 14 tantermes, emeletes, tanári könyvtárral és korszerű felszereléssel rendelkező intézményt hozott létre. A tanítás négy osztályban, döntően német nyelven zajlott. 1861 után, az enyhülő politikai légkörben az iskolában „magyarító

egylet” alakult, s 1863-ban a hatósági látogatók már elismerően szóltak az oktatás megmagyarosodásáról. Az izraelita iskolaalap megszűnésével az 1868. évi népiskolai törvénynek megfelelően a főtanoda átadta helyét az izraelita elemi iskolának (1872). A régi épületet eladták a városnak, és azt a szomszédos reáltanoda kapta meg. (Egy emléktáblát megérdemelne a pécsi zsidók életében oly fontos szerepet betöltő intézmény.)

A város egyik első izraelita lakosa, Engel Péter 1803-tól zálogként birtokolta a mai Zrínyi u. 10. sz. alatti házat (1935-ben alapjaitól átépítették), amelynek egyik szobáját 1804-ben átengedte a gyülekezetnek istentiszteletek céljára. Az épületet 1825-ben Hilscher János vette át, 1843-ig ebben a házban működött a zsidó imaház.

A Zrínyi utcán végighaladva, a Jókai utcán és téren, valamint a Széchenyi tér alsó részén átvágva jutunk a város főutcájába, a Király utcába. A korábban Öreg vagy Fő utca volt a Budai kaputól a Széchenyi (Piac) térig húzódó török kori bazár, utóbb ez adott helyt a reprezentatív városi épületek (Városháza, Sínház, Színház, Nemzeti Kaszinó) mellett vendéglátóhelyeknek, a jelentős részben zsidók tulajdonában volt nagyobb üzlethelyiségeknek, s így korzóként is működött.

A Király utcából elkanyarodva, a Kazinczy utcán keresztül érünk vissza a „zsidónegyedbe”, a hitközség épületegyütteséhez. A Kazinczy utca 4. szá-

Pécs, Széchenyi tér

mú épülete, a volt Polgári Kaszinó helyén állt Ferhád pasa dzsámija. (Háti térképén rossz helyen, az utca keleti oldalán van feltüntetve.) Evlia Cselebi szűkszavúan emlékezett meg róla: „*Ferhád pasa dsámija, noha szép dsámi, még sem igen látogatják, minaretje nagyon magas és ólomtetejű.*” Az épület a 16. század végén készült, egy derviskolostor és egy ikerfürdő is tartozott hozzá, ami a Király és a Mór utca sarkán még a 19. században is állt. Evlia Cselebi még további két dzsámiról tett említést, az egyik a mai Széchenyi Gimnázium, a volt pálos kolostor, a másik az Ágoston téri templom helyén állt.

A Kazinczy utcából a Gábor utcán át sétálunk le a Goldmark Károly utca felé. A Munkácsy és a Bercesényi utca sarkán áll a Pécsi Napló nyomdájának épülete. A lapot 1894-ben Lenkei Lajos, a Pécsi Újság és a Fünfkirchner Zeitung tulajdonosa vásárolta meg, aki az utóbbi napilapot alapító Guttman Joachim (korábban az izraelita minta elemi főtanoda okleveles tanára) fia volt. A Fürdő, Munkácsy és Goldmark Károly utcák által határolva áll 1911-től az izraelita hitközség kétemeletes bérháza, amely a korábbi (Citrom utcából átköltözött) hitközségi székház és a rabbi lakás helyén épült. A Goldmark Károly utca eredetileg jánosi Engel Adolf utcaként az

1900-as évek elején nyílt meg, a hitközség által eladott területen. Engel Adolf (a már említett Engel Péter fia) a Pécsért és hitközségéért kimagaslóan sokat tett személyiség volt a komlói nagyipari szénbányászat megindítója. A második világháború alatt elvették a jánosi Engel Adolf nevet, érthetetlen, hogy azután miért a Pécshez alig köthető, világhírű zeneszerző nevet kapta az utca.

A Goldmark Károly és a Tímár (volt Kígyó) utca sarkán áll a hitközség 1938-ban elkészült Szeretetháza. A korszerű, hideg-meleg vízzel ellátott szobákkal és minden szükséges felszereléssel rendelkező, 46 férőhelyes intézmény megépítését a város is támogatta. Pécs német megszállásakor, 1944. március 19-én az épületet a Gestapó vette birtokába.

A Zsinagóga déli kerítése mellett visszatérünk a hitközségi épülethez, a Fürdő utcába. A Pécsi Zsidó Hitközség mai székházában 1872-től működött az izraelita elemi népiskola. Az új iskola a hitközség házának udvari részén kapott helyet, Löwinger Izidor vállalkozó kivitelezésében. A tanulói létszám rohamos gyarapodásával az addigi épület hamar szűknek bizonyult. Lóránt Lipót iskolaorvos (a Széchenyi téri Lóránt palota névadója, Engel Adolf veje) szorgalmazására új iskola építését határozta el a hitközség. Az 1887 szeptemberében átadott, Klotz Rudolf tervei alapján készült, 9 tanteremből, egy díszteremből és kiszolgáló helyiségekből álló Fürdő utcai iskolaépület kora minden pedagógiai és egészségügyi feltételeinek megfelelt. A tantestület ebben az időben 8 főből állt, a legnagyobb gyereklétszámot (404 fő) 1892-ben tanították. Az 1920-as évektől a tanulólétszám jelentősen apadt, ennek ellenére az elavult szerkezetű épület teljes átépítésére szánta el magát a hitközség (1927). A munkálatokkal 1928-ra készültek el, a ma is látható épület avatóünnepségére 1929 júniusában került sor. Az 1943/44-es tanév a szokásosnál jóval korábban, 1944. április 1-jén ért véget. Az oktatás 1945 őszén indult újra, 30 tanulóval. A diákok között az 1945/46-os tanévben egy, az 1946/47-es tanévben három pécsi születésű akadt. 1948-ban a fájdalmasan megcsonkított létszámú iskola megszűnt, államosították.

SCHWEITZER GÁBOR

A partizán, a huszár, a bányász és az őstermelő

A pécsi zsidóság közelmúltjából

A pécsi zsidóság közelmúltját érintő áttekintéstől semmiképpen sem várható tárgyilagosság és távolságtartás, amennyiben ez a visszapillantás teljességgel személyes jellegű lesz. Arról szeretnék elsősorban beszámolni – mesélni –, amit gyermekfejjel láttam, hallottam és tapasztaltam. Ezt legfeljebb – ha szükséges – később szerzett ismereteimmel próbálom majd árnyalni, illetve kiegészíteni. A perspektíva személyes mivoltából fakadóan nyilvánvalóan egyoldalú lesz az a kép, ami az elkövetkezőkben – jó esetben – kirajzolódik. Mondandóm tárgyhöz ugyanis nem kívülről, hanem belülről közelíték.

Elsőként egy dalrészlet jut az eszembe: „Hatvannégyben épp hogy elindultunk / Hatvannégy nyarán még csak álmodtunk” – énekelte valaha Koncz Zsuzsa. Ez az elindulás természetesen Róla, illetve az Ő generációjáról szól, de a Sors úgy akarta, hogy ugyanannak az esztendőnek egy szép kora tavaszi reggelén én is „elinduljak” az élet útján. A korosztályomhoz sajnos nem tartozunk túlon túl sokan. Tudtommal a hitközségi anyakönyv születési rovatába a ’60-as évek első felében keveseket vezettek be. Ekkorra ugyanis már lecsengett a Soá utáni egy-másfél évtized – pécsi léptékkel mérve jelentős – demográfiai fennedülése. A felszabadulás után született „nagy generációhoz” képest, mi a ’60-as évek szülőitől létszámban elenyésző vagyunk. A ’70-es évektől viszont – hozzánk képest tekintélyesebb számban – megszülettek a Soá utáni első nemzedék gyermekei.

JELENTÉS EGY BRISZRŐL

A születésemet követő nyolcadik napon, ahogy ez zsidó fiúgyermeknek esetében általában lenni szokott, felvételt nyertem Ábrahám szövetségébe. Zsinagógai neveimet – Ávróhom Smuél – apai dédapám és nagyapám után kaptam. Anyai nagyapám hál’ Istennek még sokáig közöttünk lehetett. Néhány évvel ezelőtt az egyik történész ismerősöm elmesélte, hogy miközben az egykori Állami Egyháziügyi Hivatal anyagait kutatta a Magyar Országos Levéltárban egy pécsi briszről, azaz circumcisióról – történetesen az enyémről – szóló jelentés is a keze ügyébe került, amelyet az egyik Pestről érkezett nagyhatalmú vendég készített akkoriban a Hivatal számára. Ebben arról számolt be a jelentéstevő, hogy ki mindenki fejezte ki gratulációját születésük másodikszülött gyermekük megérkezése alkalmából. A jelentéstevő, úgy látszik, kevesellte az Új Életben megjelenő „hivatalos” tudósítást.

Életem első 17 éve a Fürdő utcában, említhetném úgy is, hogy a kicsinyke pécsi zsidónegyed szívében telt el. Családunk amúgy anyai ágon kötődik Pécshez, illetve Baranya megyéhez. Egyik ükapám, Rosenthal Fülöp a 19. század második felében Villányban élt, s – a családi elbeszélések szerint – az ő házában gyűltek össze imádkozásra a helyi zsidók. Rosenthal ükapa tehetős ember lehetett, idős korában még egy tórát is adományozott a pécsi zsinagóga számára. Talán bizony még most is ékesíti a Frigyszekrényt. Egyik leányát, Reginát – dédanyámat – egy Zsámbékon született kereskedő, Domber Márk – dédapám – vette feleségül. Közös éle-

tük egy Pécs melletti kis faluban, Olaszban kezdődött – leánygyermekük, közöttük nagyanyám, itt születtek, s valamikor a nagy világháború előtti években költöztek be Pécsre. A sokgyermekes szatócscsalád a Szigeti városrészben tengette életét. Domber dédapám utóbb egy ideig a Tettye oldalán kanyargó, költői csengésű Puturluk utcában is lakott. Leányai időközben eladósorba kerültek. A ’30-as évek legelején nagyanyám kedvéért költözött nagyapám Bajáról Pécsre. Igazából tehát az édesanyám az első, aki Pécssett született a mi családunkban.

A történetet a Domber-család miatt meséltem el, mert egy velük kapcsolatos életrajzi adalék, azt hiszem, jól rávilágít egy korabeli zsidó mentalitás-történeti toposzra. Domber dédapám édesapja, Izrael, kántorként kereste kenyerét a Buda közelében lévő kis zsámbéki hitközségben. A család sejtette, hogy a Domberek valahonnan Galíciából érkezhettek, de miként ezt Márk dédapám legidősebb leánya, családunk Tantija gyermekkoromban többször is említette, erről nem szívesen beszéltek odahaza, mert ez a származási hely nem számított túlon túl illusztrisnak. Márk dédapám egyik bátyja, Jóska bácsi tanárember lett Losoncon, s miként a Tantitól tudom, nagy előkelőségében nem is igen tartotta a családi kapcsolatot a kispolgári körülmények között élő pécsi rokonaival. Jó 15 évvel ezelőtt Józsi bácsi nevére véletlenül rábukkantam egy lexikonban, s mit ad Isten, ebből kiderült, hogy Lembergben született. Vagyis Domber ükapám valóban galíciai származású volt. Idősebb gyermekei még odahaza, fiatalabb gyermekei – miként Márk dédapám – már idehaza, azaz Magyarországon születtek. A hírt

siettem elmondani akkor még élő, kilencvenegynéhány éves Tantimnak, aki egy kissé elfanyalodott az újság hallatán, s halkán felsóhajtott: „Sajnos, mindig sejtettük, hogy 'fin' zsidók vagyunk!” A 'fin' – egyetlen 'n' betűvel – természetesen nem a távoli, akkoriban nem is önálló Finnországra utalt, hanem a német 'von' – -ból, -ből – jiddis változatára, amely abban az összetételben, hogy 'fin zsidó' a köznyelvben csupán annyit jelentett, hogy galíciai zsidó. 'Fin' vagy nem 'fin' zsidó, ez ma már mellékes, de úgy tűnik, az elmúlt századelőn még egyáltalán nem volt az.

Visszatérve azonban a Fürdő utcához, a Fürdő utca páratlan oldala – három épület – tartozott és tartozik az ún. zsidó oldalhoz: a hitközség sarokháza –

Otthon – is. Az utolsó Pécssett töltött évet nem messze a Fürdő utcától, anyai nagyszüleim Toldi Miklós utcai lakásában töltöttem. Feltűnt, hogy különösen az őszi nagyünnepek alkalmával igen sokan érkeztek a Toldi utcából és környékéről: leginkább a Munkácsy, a Perczel, a Gábor, a Tímár, a Rákóczi és a Felsőmalom utcából. Akkor persze még nem tudtam, csak éreztem, hogy a zsinagógát övező utcák – tágabban viszont az egykori városfalak által védett Belváros – a Soá előtt a zsidók által legsűrűbben lakott városrészt jelentették. Nyilván ennek a topográfiai adottságnak az utóhatásaira érezhettem rá. Sok esetben még ma is pontosan meg tudnám mutatni, hogy a hitközség tagjai közül kik laktak egyik vagy má-

2000 polgár lakott az akkoriban négy kerületre felosztott Pécs „Belváros”-nak nevezett III. kerületében. Másik megközelítésben ez annyit jelentett, hogy a Belváros lakosságának közel az egynegyede zsidó vallású volt akkoriban. A Nagykanizsáról Pécsre kerülő, a két világháború között bírónak működő Arató Jenő visszaemlékezéseinek az elmúlt századelő pécsi zsidóságát felidéző sorai lényegében szintén ugyanezt a megérzést igazolták vissza.

MÁ NISTÁNÓ – 16 ÉVESEN IS

A bevezetőben említett demográfiai helyzet okán sokáig úgy tűnt a számomra, hogy a rendszeres közösségi életet élők közül mintha mindig én lettem volna a legfiatalabb, és ez a státusz az idő múlásával sem igen akart változni. A legifjabb voltam az Istentiszteleteken – egy idő után kizárólag nekem töltöttek egy kupicányi kesernyést, de legalább kóser bort a péntek esti Istentisztelet Kiddusa alkalmával –, a legkisebb voltam a Talmud Tóra oktatáson – emiatt elnézték, ha figyelmem alkalmanként (legyünk őszinték, elég gyakran) elkalandozott –, s még 16 éves koromban is én mondtam el a „má nistánó”-t a kö-

zösségi Széder estén, ami kamaszként egy kissé már feszélyezett. Ez a Benjámin-státusz persze előnyökkel is járt. Kiskoromban lényegében szabadon járkáltam-kelhettem, változtathattam az ülőhelyemet és ezzel együtt a beszélgető-partnereimet – ha éppen ehhez volt kedvem – az Istentiszteletek alatt; miként kisautóimat és játék katonáimat is fesztelenül ra-

kosgathattam a zsinagóga padjain.

A Talmud Tóra oktatás a szolgálati lakás előszobájából nyíló hitközségi irodában folyt. Az irodát több festmény és fénykép díszítette. Az egyik fénykép egy 12 éves ikerpárt, a deportálásból hazatért Somogyi-fiúkat ábrázolta. Vállukon átvetett tarisznyával álltak 1945-ben a fényképezőgép lencséje elé. Arcuk, alakjuk elevenen élt és él bennem. Remélem, jó egészségben élnek valahol a tengerentúlon. Ők ugyan nem, de matuzsálemi kort megért édes-

**A Fischer-házaspár
aranylakodalmá
(1960 körül)**

**A „téli imaház”
(1950-es évek)**

szebben mondvá bérpalotája; udvarában a téli imaházzal és a kultúrteremmel, a Goldmark-teremmel –; az egykori zsidó elemi iskola, akkoriban diákotthonként működő épülete; valamint a közösség ékessége, a Kossuth tér – az egykori Majláth tér – keleti frontját lezáró 1865-ben felavatott zsinagóga romantikus épülete. A közelmúltban lapozgattam a pécsi származású Hardy Kálmán altábornagy visszaemlékezéseit. Az elmúlt századelőn az akkori Majláth téren felállított Kossuth szobor kapcsán jegyezte fel, hogy annak háttérében a hatalmas zsinagóga áll. Ezt a ténymegállapítást azzal a maliciózus kiegészítéssel toldotta meg, hogy egyik magyarországi Kossuth szobornak sem volt ennél liberálisabb kerete. A Kossuth szobor talapzatát azóta – nem tudom miért – áttájtolták.

A zsidónegyedhez tartozott a zsinagóga mögötti Goldmark utcában az akkoriban már állami fenntartású, de zsidók számára valamiféle előfelvételi jogot biztosító Szeretetotthon – Szociális

sik belvárosi (vagy azon kívüli) házban. Az emlékek persze kissé megkoptak, ám a nevek és az arcok megmaradtak. Az utólag olvasott statisztikák és elemzések mindenesetre az én empirikusnak egyáltalán nem tekinthető gyermekkori megfigyelésemet támasztották alá. Hosszú évekkel Pécsről való távozásom után került csak kezembe a híres-hírhedt statisztikus, Kovács Alajos 1928-ban közzétett tanulmánya Pécs társadalmáról. Ebből kiderült, hogy a zsidó választás népességnek közel a fele, mintegy

apjuk, Izsó – akkoriban már Joe – bácsi gyakorta látogatott vissza kanadai otthonából Pécsre. Első világháborús, Isonzo és Piave melletti hademlékeit többször is felemlgette.

A zsidó közösségi tereket ekkoriban leginkább a Fürdő és a Goldmark utca közti intézmények jelentették. Úgy hiszem, szerencsés adottságokkal rendelkezett a hitközség. A Fürdő utcai székház udvarában lévő, télinek nevezett imaház, összekapcsolva a kulturális rendezvényeknek, közösségi étkezéseknek egyaránt otthont adó Goldmark-teremmel, mögötte pedig a kóser konyhával és a húskiméréssel messze kielégítették az igényeket.

Akkoriban, úgy emlékszem, még hét-köznap reggel és este is imádkoztak a Szeretetház egyik alagsori helyiségében. Különösen szívesen emlékszem vissza az ott tartott szombatbúcsúztató Istentiszteletekre. A szombatbúcsúztatás vége felé, a Hávdóle szertartáshoz érkezve gyakorta tarthattam magasra a több szálból csavart, színes gyertyát. Ilyenkor alig vártam, hogy a forró viasz a kezemre csöpögjön, hogy ott egy szempillantás alatt megszilárduljon. A gyertyát ezt követően vette át tőlem a kántor bácsi, hogy a lángocskákat egy kistányérba kiöntött borban megforgatva eloltsa. Egy idő után egy fontos megbízatást is kaptam, amit nagy örömmel láttam el. Az Istentisztelet kezdete előtt szobáról-szobára kopogtattam és hívtam imára az otthon lakóit: Klein Dolfi bácsit (95 évével a '70-es évek második felében ő volt a közösség szeniora), a Högyészről beköltözött Fuchs bácsit (ő mindig jött, kivéve a vízajtós napokat), a mosolygós Fein bácsit, a borissza Szántó bácsit (érdekesnek találtam, hogy az imák végi „Omén”-t következetesen „Umájn”-nak ejtette), s néha be lehetett csalogatni (bár egy kicsit tartottam tőle) az elkóborlásra hajlamos, mogorva Markstein Jakobot is. Időnként előfordult, hogy – jóllehet ekkoriban még nem töltöttem be 13. életévemet, tehát zsinagógai értelemben kiskorú voltam –, már beleszámítottak a szeretetházi minjen-be. Azaz én lehettem az Istentisztelet tartásához minimálisan szükséges tíz férfi közül a tizedik. Ezt óriási megtiszteltetésnek éreztem. Nyilván annak is szánták, de – miként ez utóbb világossá vált – ennek

Részletek Forbát Alfréd (Pécs, 1897- Vällingby, Svédország 1972) visszaemlékezéseiből:

Idézi: Mendöl Zsuzsanna: Forbát Alfréd (1897-1972). Pécs, Pannónia Könyvek, 2008. 15.

„A katolikus érdekszféra uralta a város vezetését, a nagyobb ipari üzemeket és a takarékpénztárat. Vele párhuzamosan működött egy másik befolyásos réteg, ennek tagjai uralták a szabadfoglalkozásokat és a kereskedelmet. Ez volt a zsidóság. Habár kétségtelenül létezett egy bizonyos mértékű egyházi jelleű antiszemitizmus, mégsem volt szó általános zsidóellenességről. A két csoport közötti kapcsolat tartózkodó volt, de sok zsidó vett részt a társadalmi életben. Apám [Forbát Arnold – Sch. G. megjegyzése] például tagja volt a városi tanácsnak, elnöke az ipartestületnek. Köztisztletnek örvendett, de privát nem járt össze a 'másik oldal'-beli ismerőseivel.”

Részletek Arató Jenő (Nagykanizsa, 1891- Budapest, 1979) visszaemlékezéseiből

Arató Jenő: Életem 1891-1965. Janus Pannonius Múzeum. Új- és legújabb kori Történeti Osztály. Adattár. 366.75.

„Zsidó persze mint mindenütt, sok van a városban – az alacsony, okos, nagyszakállú Perls Ármin a rabbi –, a zsinagóga körüli utcákat, a Rákóczi utat, a Perczel, Munkácsi, Bercsényi, Felsőmalom stb. utcát mind zsidók lakják és a zsidó ünnepek alkalmával a Király utca, a Kossuth Lajos utca, Ferenciek utcája, Irgalmasok utcája, Széchenyi tér, Jókai tér – szóval az üzleti centrum – valósággal kihalt, a sok zsidó üzlet mind le van csukva; persze zsidó lateinerek, ügyvédek, orvosok, mérnökök is szép számmal vannak a városban. Mondom sok zsidó él Pécsen, de hatalmuk még se olyan kizárólagos, minden mást elnyomó, mint Kanizsán. Mert Pécsen vannak vagyonos keresztény iparos, kereskedő családok – hogy csak a legnagyobbakat említsem a Zsolnayak, Littkék, Hamerlik stb. – s a városban független és vagyonos polgárság él, mely gazdasági téren is erős kézzel tartja a pozícióit; a pécsi pénztárszervezetek túlnyomó részben keresztény kézben vannak, a Pécsi Takarékpénztárt, Pécs-Baranyai Központi Takarékpénztárt, Pécsi Kereskedelmi és Iparbankot, Pécsmegyei Takarékpénztárt keresztény emberek vezetik, kik a konzervatív bürgerek tisztességével dolgoznak az üzletben – ezeknél a pénztárszervezeteknél, nemhogy az igazgatóságban, de még a tisztviselői karban sem találni zsidót; és a sajtó sincsen kizárólagosan zsidó kézben, a liberális Pécsi Naplón (Lenkei Lajos szerkeszti), a szabadkőműves Pécsi hírlapon (előbb Rudnyánszky Endre, majd Magyar Lajos szerkeszti) és a Szociáldemokrata Munkáson kívül ott a frissen és ügyesen szerkesztett és a kimondottan a keresztény irányzatú Dunántúl (rövid ideig Persián Ádám, majd Linder Ernő szerkeszti) és a függetlenségi Pécsi Közlöny – mely szintén a keresztény kispolgárság nézeteit tükrözi vissza. A város életét öntudatos, vagyonos keresztény polgársága határozza meg és ezen a megye jelenléte sem változtat.”

hátterében a kétségbeejtő demográfiai helyzet húzódnak. A születések szerény száma miatt az utánpótlást sokáig a Szeretetházba – főként vidékről – beköltözők jelentették. Ők azonban lassanként végleg eltávoztak, helyükre pedig többnyire már nem zsidó vallásúak érkeztek. Jelenlétem tehát nyilvánvalóan emiatt értékelődött fel. Azt talán csak felnőtt fejjel tudom igazán értékelni, hogy családunk három generációja képviseltette magát ezeken a Szeretet-

házban tartott Istentiszteleteken: apám, anyai nagyapám és jómagam.

A szeretetházi imádkozásokon kívül elevenen élnek az emlékezetemben az ott tartott Purim ünnepek. Ilyenkor egy kis vidámság és pezsgés költözött a falak közé. Akadt egy nem túl idős hölgy a lakók között, a kissé bicegő Kató néni, aki harmonikán is tudott játszani, s alkalmanként, nyilván Purimkor, előadott néhány műsorszámot. Kató néni egyébként harmóniumon is játszott, s

amikor Sebestyén doktor – a hitközség organistája – szabadságon volt, ő kísértette a téli imateremben Tímár főkantort – Karcsi bácsit – a péntek esti Istentiszteletek alkalmával. S ha már a péntek estéknél tartok, egy-két ezzel összefüggő emlékképet is fel kell eleve-nítenem. Az istentiszteleti törzsgárdának volt egy igen aktív és lelkes tagja: Miklós bácsi (érdekesnek tartottam, hogy csak az utónevét magyarította Manóról Miklósrá, miközben német hangzású vezetéknévhez hűségesen ragaszkodott). Nos, Miklós bácsi szeretett kitűnni a hangjával – a háború előtt a zsinagógai kórus tagja volt –, ám önkéntes és nemritkán önkényes magán-szólói olykor-olykor nagyon is megzavarták az Istentisztelet áhítatát. Közeledve a bar micvó felé, leginkább attól tartottam, hogy miközben a Tóra előtt énekelni fogom a Háftórát, a heti szakaszt, Miklós bácsi majd beleénekel, én pedig felsülök. Aggodalmam szerencsére alaptalannak bizonyult, Miklós bácsi ugyanis csendes megadással hallgatott végig.

A péntek esti Istentiszteletek kapcsán a '70-es években meghonosított imádkozás utáni Kiddusokra is szívésen emlékszem vissza. A téli-tavaszi időnyben kéthetente tartott Kiddusok célja az volt, hogy a közösség tagjai az ima után még egy kis időt töltsenek együtt egy kevéske étel és ital fogyasztása mellett. Ez a célkitűzés teljesült is, sőt, úgy emlékszem, hogy az Istentiszteletek látogatottsága valamelyest növekedett is. Nem jöttem rá az okára, de utóbb valamiféle versengés alakult ki a Kiddusok körül. Kezdetben a hitközség töltötte be a vendéglátói szerepkört, utóbb viszont a hitközség tagjai látták vendégül a megjelenteket. A kezdeti szerény Kiddusokat lassanként lucullusi lakomák váltották fel. Finomabbnál finomabb falatok kerültek az asztalokra. A vendéglátók lelkesedésükben – ki tudja, miért – egymást licitálták túl.

ZSINAGÓGAI TITOKAJTÓK

Az Istentiszteletek fénypontját természetesen a nagy-zsinagógában tartott ünnepi Istentiszteletek jelentették. Ilyenkor felcsendült a híres Angster-orgona is. Az első sorból, édesanyám

mellett állva figyeltem, ahogy az orgona mögül Sebestyén doktor időnként fel-felpattant és kikandikált, hogy mikor is kell bekapcsolódnia a liturgia menetébe. Az őszi nagyünnepek alkalmával akkoriban még eléggé megtelt a zsinagóga földszintje. Ha ez a „megtelt” annyit jelentett, hogy a rendelkezésre álló közel 450 ülőhely kétharmada volt foglalt, akkor is mintegy 300-an vehettek részt az Istentiszteleten. Igazán a nagyünnepek alkalmával lehetett megbecsülni, mekkora lehetett a hitközség létszáma akkortájt.

Úgy hallottam, egy időben Engesztelő Nap, Jaum Kippur alkalmával a zsinagóga valamelyik oldalajtáját is kinyitották azok számára, akik nem akartak, vagy nem mertek akkoriban a Kosuth térre nyíló főbejáraton keresztül a zsinagógába lépni, hogy tapintatos formában és láthatatlanul valamelyik öltözőszobában kuporogva mégiscsak részt vehessenek az Istentiszteleten.

A nagyünnepek idején persze nem jártunk Judit nővéremmel iskolába. Távollétünket szüleink igazolták, valamiféle olyan formula beírásával, hogy ettől és eddig úgymond „családi okok miatt” nem mehettünk iskolába. Éven-té s nagyjából ugyanabban az időben mindig akadt két-három nap, amikor családi okaink távol tartottak bennünket a tanulástól. Azt hiszem, mindenki tudta – értelme sem lett volna titkolni – távollétünk valós okát, de valamivel mégiscsak kellett igazolni a hiányzást. Ez a „családi okok miatt” formula utólag melleleg nagyon emlékeztet Gergely Ágnes híres versének, a „Temető Pannóniában” –nak a logikájára:

„ (...)

A katolikus temető
katolikust fogad -
de nem tudni, kit hantol el
a Kozma utca 6.

Ha lutheránus, baptista,
ha kálvinista vagy -
nincs feltüntetve cím gyanánt
a Kozma utca 6.

Ó, Istenem, úgy kedvelem
a szimbólumokat -
de mit jelképez voltaképp
a Kozma utca 6.
(...)”

Ilyen volt a kor, amely zsinagógai titokajtókat és „Kozma utca 6.” formulák igénybe vételét kívánta meg.

A zsinagógában persze az Istentiszteleteken kívül is bókászhattam. A rabbi-, illetve a kántorszoba mögötti csigalépcsőkön gyakorta mentem fel a kórus elhagyott szintjére, illetve a vele szemközt lévő orgonához. (Csak zárójelben jegyzem meg: örömmel tapasztalom, hogy kisfiam hasonló biztonsággal és otthonossággal közlekednek a Dohány utcai, a Frankel Leó utcai, vagy a Hébe-hóba felkeresett Hegedűs Gyula utcai zsinagóga padsorai között, illetve karzatán.) Nyilván nem lehettem még iskolás, amikor a hitközség mindenese, Ibi néni először vitt fel magával a zsinagóga minden elképzelhető felülmúló padlására. Az egy igazi labirintusnak tűnt a számomra: hatalmas volt, zeg-zugos és sejtelmes. A legizgalmasabbnak azt tartottam, amikor a tetőablakokat kitámasztva felágaskodtam és az ablaknyílás résein keresztül a Mecsek csúcsait pillantottam meg. Ibi néni – aki csak „kis plébános”-nak becézett – máshová is elvitt magával: postára, tejcsarnokba s hívő katolikus lévén a Ferencesek templomába is. Bizonyára ezért nevezett kis plébánosnak, no meg azért, mert talán azt remélte, hogy bizony belőlem is rabbi lesz.

A térhasználat sajátos színfoltját jelentette a Táslich szertartás. Új Év, Raus HáSónó délutánjához kötődik ez a szokás, amikor is a vétkeinket megtestesítő kenyérdarabkákat a folyóba kell szórni, hogy azokat – mármint a bűneinket jelképező morzsákat – a halak megegyék. Nem lévén folyó, de még patak sem Pécsen, az a helyi szokás alakult ki, hogy Táslich alkalmával a hitközség férfitagjai – felnőttek és gyerekek vegyesen – felkerekedtek, és a Belvárostól kissé távolabb eső Balokány-liget picinyke tavába szórták a kenyérdarabkákat. Egy-két közösségi séta emléke él bennem, amikor Új Évkor jóllakattuk a Balokány-liget halait, ha egyáltalán éltek halak abban a kis csónakázótóban.

A közösségi élet üde színfoltjához tartoztak ugyanakkor a Goldmark-teremben rendezett kultúrelőadások. Purim és Chanuka alkalmából nem egyszer léptek fel a Pécsi Nemzeti Színház művészei, Kézdy György, Vallai Péter, Füstöl-Molnár Éva és mások is. Jó pár-

szor megfordult Pécssett Scheiber Sándor, az Országos Rabbiképző Intézet karizmatikus igazgatója is. Scheiber Sándor családi ünnepeink részese is volt: ő eskette a szüleimet, utóbb – de már Pesten – a nővéreméket, s a bar micvóm alkalmából is ő tartotta az avatobeszédet 1977 tavaszán. A '70-es években egyébként három bar micvó ünnepség is volt Pécssett: Fried Gabié, Tímár Robi és végül az enyém. A Goldmark-termi vallási-kulturális rendezvényeken mellesleg rendszeresen megjelentek a pécsi egyetemeken, főiskolákon tanuló zsidó fiatalok is. Sokan közülük a szülői házban is gyakorta megfordultak. Kisfiúként nagyon imponált, amikor köztük lehettem.

AZ OPERAÉNEKES, A PARTIZÁN, A HUSZÁR, A BÁNYÁSZ ÉS AZ ÖSTERMELO

Időről-időre felbukkantak a hitközségen a külföldre távozott – emigrált, vagy disszidált – pécsi kötődésű zsidók is. A legnagyobb izgalmat Ernster Dezső, a New York-i Metropolitan Operaház akkoriban már Svájcban élő magánénekesének a látogatásai váltották ki. A '60-as évek második felétől mind sűrűbbé váltak ezek a hazalátogatások. Zsinagógai koncertjére ugyan nem emlékszem, de tudom, hogy fellépéseit Pécs zenei életének kimagasló eseményei között tartották számon. Ernster Dezső magas, méltóságos alakja, mélyen bűgő hangja fejedelmi aurát kölcsönzött a számára. Útjaira rendszeresen elkísérte hűséges útimarsallja, Géza bácsi és Dezső bácsi Nasi névre hallgató, jól nevelt spániel kutyája is. Nasi türelmesen kuksolt egy fotel alatt, amíg apám és Dezső bácsi jól kibeszélgették magukat a könyvtárszobában. Ernster Dezső pécsi látogatásainak csúcspontját az jelentette, amikor a Nádor Szálló különtermében halvacsorára invitálta meg – némi túlzással – a hitközség apraját-nagyját. Ernster Dezsőn kívül az akkortájt Ausztriában élő operaénekes, Gödri Kató is fel-felépett szülővárosa zsinagógájában. A későbbiekben is visszalátogatott Pécsre, de akkor már csak magánemberként. Személyes emlékként két történelmi témájú könyvet őrzök Gödri Katótól, melyeket a bar micvóm alkalmából kaptam tőle.

A '70-es évektől kezdve az őszi nagyünnepeket rendszeresen Pécssett töltötte a nem túlon túl távoli Eszék (Osijek) városából érkező egykori jugoszláv partizán-orvos, Wiesner doktor is, akit mi, gyerekek egyszerűen csak „doki bácsi”-nak hívtunk. Doki bácsi nemcsak kitűnően tudott imádkozni – fiatalon elhunyt édesapja az első világháború után Jugoszláviához kerülő Bezdán városának a rabbija volt –, de partizán-históriái is magával ragadóak voltak. Pajzán történeteinek ugyanakkor sokat mosolyogtunk, amit láthatóan jóleső érzéssel nyugtáztunk.

Rabbiesköv a zsinagógában (1951)

A Pécssett töltött időszak kapcsán gyakran megkérdeztek tőlem, tapasztaltam-e bármiféle antiszemita, zsidóellenes megnyilvánulást a környezetemben. Akármennyit is kutakodom emlékeimben, kettőnél több esetet nem tudnék felidézni. Mindkét „elkövető” hozám közelálló iskolatárs, jó barát volt. Azt valahogy éreztem, hogy a bántó kijelentéseknek, csúfolódásoknak nem ők lehettek a kútfői. Ők csak visszamondták, amit máshol hallottak. Ettől függetlenül mélységesen bántottak a történetek. Furcsa fintora a sorsnak, hogy egyikőjük nemrég elmesélte, hogy egyik felmenőjéről kiderült, hogy bizony zsidó születésű volt. Közép-Európában ez egyáltalán nem meglepő! –

válaszoltam neki szent meggyőződéssel. Mert valóban nem az. Némi túlzással azt is mondhatnánk, bizony az lenne a furcsa, ha nem így lenne.

Azt a kérdést is sűrűn feltették, hogy nehéz volt-e megtartani a kóserséget. Válaszom mindig „nemleges” volt. Nem volt nehéz megtartani a kóserséget, hiszen ebben nőttem fel. Pécssett egyébként sikerült biztosítani a kóser vágást – a kántor-sakter bácsi a szárnyasok kedvéért házhoz is jött –, egyedül a kóser felvágottak terén szenvedtünk némi hiányt. A hiányt orvosolandó édesapám hozott Pestről, „a Kővárítól” felvágottakat. A füstölt húsárut pedig odahaza készítettük. A Jókai tér egyik házának udvarán működött egy pincyke húsüstölő üzem, ahol elkülönített részen füstölték a kóser hústermékeket. Kísértést persze többször is éreztem a tiltott gyümölcs fogyasztása iránt, de „tettlegességre” nem került sor. Más kérdés, hogy katonaként, már nem Pécssett, hanem Zalaegerszegen, az elem rakott ételek mérlegelés nélküli elfogyasztására kényszerültem.

A toposzok között korábban már említettem a „fin zsidók” esetét. Más „zsidó” vonatkozású közhelyek is eszembe jutottak azonban. A történelem – különösen a háborúk története – gyermekkoromban igencsak érdekelt. Kisiskolásként annyit pontosan tudtam – ha sokkal többet nem is –, hogy az első világháború idején Magyarország és Oroszország egymás ellen harcoltak. Élt még ekkoriban a pécsi hitközségnek két megbecsült tagja, Hirsch bácsi és Zajonc bácsi, akik katonaként részt vettek az első világháborúban. Míg a szálfegyenes Hirsch bácsi magyar huszárként harcolt, addig a köpcös – s ha jól tudom, bakui születésű – Zajonc bácsi a cári hadsereg katonájaként került 1915-ben magyar hadifogságba. Nem igazán tudtam felfogni, illetve megérteni, hogy a nagy világháborúban a zsidók egymással szembenálló hadseregben harcoltak: egyik a királyért, másik pedig a cáráért. Azt hiszem, dilemmámról meg is kérdeztem Hirsch bácsit, mit tett volna akkor, ha az egyik vele szemben álló el-

lenséges katonáról kiderült volna, hogy szintén zsidó. Ő csak mosolygott, s valami olyasmit válaszolt, hogy hát ebben az esetben bizony vagy az a másik katonára, vagy ő maradt volna életben. Utána olvasva a történeteknek megértettem, hogy a szembenálló felek vallási, felekezeti hovatartozásának akkoriban nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget.

Egy másik toposz a zsidók foglalkozási összetételéből fakadt. Mit is láthatam, hallhattam, tapasztalhattam itt Pécsen? A hitközség tagjai túlnyomórészt kereskedők, iparosok, alkalmazottak, tisztviselők és szabad értelmiségiek voltak. Az egyik őszi nagyünnepi Istentisztelet alkalmával feltűnt egy számomra ismeretlen, magas férfi a zsinagógában, akiről utóbb megtudtam, hogy Komlóról érkezett és polgári állására nézve bányász volt. Kimondatlan tiszteletet éreztem iránta, mint akinek a pusztalevétele már önmagában valamiféle mítoszt döntött volna meg. Sajnos, nem sokkal később, fiatalon hunyt el.

Az utolsó toposz a gazdálkodó zsidókkal kapcsolatos. A Pécs környéki falvakban, kisvároskákban tudtommal már nem sok zsidó lakott már akkoriban. A Harkány felé vezető út egyik leágazása vezet egy kis faluba, Garéba; ott élt a családjával Pista bácsi, aki ráadásul a nagymamán távoli atyafia is volt. Szóval, Pista bácsi gazdálkodó volt, hatalmas portával, állatok sokaságával. Egy-kétszer megfordultunk náluk, s magamban örömmel konstatáltam, hogy – noha ezt a fogalmat akkoriban bizonyosan nem ismertem – végre őstermelő zsidóval, ráadásul távoli családtaggal ismerkedhettem meg.

A Pécsen töltött gyermekkor tulajdonképpen hirtelen ért véget a '80-as évek elején. Az érettségi és a sikeres felvételi után katona lettem, s leszerelésemet követően korábban Pestre költözött családom után a fővárosba mentem már haza. Azóta sűrűn, de mégiscsak „vendégként” – hazajáró vendégként – fordulok meg Pécsen.

Mészöly Miklós írja egyik esszéjében, hogy számára Pécs volt az első igazi urbs. Alighanem az én életemben is Pécs tekinthető az első igazi városnak, megtoldva azzal, hogy a város zsidó közössége számomra valamiféle értékálló, egyúttal determináló kiindulópont és igazodási pontot jelent egyúttal.

GADÓ JÁNOS

„Itt nem volt zsidó-kommunistázás”

Pécsi riport

A háború előtt a negyvenezer pécsi polgárból mintegy négyezer volt zsidó. Ma a százötvenezres városban pontosan 86 a hitközségi adófizetők száma.

Ottjártamkor, július elején egy péntek este éppen összejött a tíz férfi. (A nők mindig kicsit többen vannak.) De a minjente nem mindig sikerül összehozni. A templomjárók főleg az idősebbek közül kerülnek ki. A fiatalabbak identitásából gyakran annyira telik, hogy a Holokauszt-megemlékezésre eljönnek.

Péntek este a közösségi színház egy kisebb termében imádkoznak persze – a csaknem ezer főt befogadó zsinagóga csak a turisták kedvéért áll nyitva. A szépen felújított belvárosban nyüzsgő turisták közül mindig akad egy tucatnyi, aki a zsinagógára is kíváncsi. Őket belépésükkor a jegyeket árusító Béla bácsi üdvözlí. A nyolcvan fölött járó öregúr öt nyelven kommunikál a látogatókkal, de a köszönést még litván és portugál nyelven is elzengi – a turisták csodálkozására.

Az épület tűrhető állapotban van, noha úgy százmilliót rá lehetne költeni – becsüli a költségeket Goldmann Tamás hitközségi elnök. A bejáratnál egy izraeli családba ütközöm, akik (miután megkérdezték, hogy zsidó vagyok-e) közlékenyen mesélik el jöveteleik célját. A nagymama, lánya és két unoka az innen deportált oldalági rokonok nevét keresik – és meg is talál-

ják – a Tóraszekrény előtt fekvő Jizkor Buch lapjain. Csupán ezért utaztak ide Pestről, ahova turistaútra jöttek.

Egy alig százfős közösség – a magyar demográfiai trendek közepette – persze nem tudja magát reprodukálni. A vegyesházasság általános, ennek megfelelően a betérések is valamivel gyakoribbak. Évente általában egy betérőt vesz föl a közösségbe Schönbberger András főrabbi, aki tizennyolc éve szolgál a városban.

Pécsen nem könnyű rabbinak lenni – mondják –, mert a meghatározó súlyú idős nemzedék, a nyolcvan körüliek mindenkit Schweitzer Józsefhez hasonlítanak. Olyan legenda ő Pécsen, mint Scheiber Sándor Pesten. (Élő legenda persze, aki nyolcvanötön túl is ellátogat ide évente egy-két alkalommal.) A vele egykorú nemzedék tagjai ma is azt kívánják, hogy temetésükön Schweitzer József működjön közre.

Schweitzer József idejében (1947 és 84 között) eleinte még jobban álltak a demográfiai mutatók. A háború utáni baby boom a 400 főre apadt túlélő zsidó közösségben is érezhető volt: az ötvenes években még sok gyerek futkosott a zsinagógában. Ám az '56-os emigráció, majd a Pestre költözések megtették a magukét: a hatvanas években még volt Talmud tóra, de a '70-es évekre Schweitzer rabbi gyerekeinek már nem akadt kortársa a közösségben.

A megyében a legutóbbi népszámlálási adatok szerint összesen 140-en mondták magukat zsidónak – Pécsen is beleértve persze. A kisebb településekről szinte mind elköltöztek a túlélők – legkésőbb a hatvanas években. Hogy miért? A kérdeztettek praktikus

okokat sorolnak: kuláknak nyilvánították őket, megszűnt a munkahelyük. Antiszemizmusról, barátságtalan légkörről nem beszélnek. Ez a téma föl sem merül, ha én nem kérdezek rá.

„CSAK A SZÉPRE EMLÉKEZEM”

A svábok lakta településekről szinte idilli képet festenek. Az 1956-ban született Kaiser László anyja Babarcon nőtt fel. Egyetlen zsidó család voltak a sváb faluban – meséli – szerették őket, mert a nagyapja hitellel segítette a sváb gazdákat. Mikor a gettóba kellett vonulni, a helyiek el akarták bűjtatni anyja kisöccsét, könyörögtek – úgy mond –, de a család nem engedte, mert együtt akartak maradni. A babarciak aztán naponta vitték nekik az élelmet a mohácsi gettóba. „A sváboknál rendesebb emberek nincsenek” – idézi anyja mondanását, akitől azt is tudja, hogy a deportálásból hazajövet az első éjszaka visszakapták a helyiektől a rájuk bízott holmit. Még a volksbundistáktól is. (Mert persze azok félték a legjobban.)

Vidor György, a közösség 86 éves doyenje, aki egy másik sváb településen, Bonyhádon nőtt fel, szintén nem emlékszik zsidóellenes hangulatra. Az ötezer fős Bonyhádon, ahol ezerkétszáz zsidó élt, s ortodox és neológ hitközség is működött, ügyvéd apja egészen a német megszállásig praktizálhatott.

Őt már a gettóból vitték munkaszolgálatra, s szüleivel egészen a deportálás napjáig levelezett. E leveleket őrzi ma is. Elhurcolt családtagjai közül senki nem jött vissza, de amikor ő 1945 elején hazaért a munkaszolgálatból, a helyiek nem voltak ellenségesek, a megőrzött holmi javát visszaadták, s nem tud arról, hogy ilyen ügyekből más családoknál feszültség lett volna.

Vidor György úgy tekint vissza, hogy 1946 óta nem érte sérelem, élete mindig nyugodt mederben folyt. A házban, ahol lakik, tudják róla, hogy zsidó, ezért nem is tesznek lakógyűlést péntek estére.

A pécsi zsinagóga

A nyájas és kifogástalan memóriával rendelkező öregúr kellemes emlékeket idéz: a '70-es évekből kultúrprogramokat, a kis Kabos fellépését, aki a magyar nóta szövegét („Rózs, Rózs, mi bajod?”) így énekelte: „Róse, róse mi bajod?”*

Rövid időre szóba kerülnek az ötvenes évek, az anticionista perek, amikor ő nem igen járt zsinagógába és Schweitzer rabbi sem érezte túl jól magát – de ez csak múltó epizód.

– '56-ban sem akartak elmenni innen?

– De igen, csak nem sikerült. A buszhoz, ami nyugatra vitt volna, odament egy rendőr, s ezt látva, mi elmenekültünk. Később kiderült, a rendőr csak a falujába szeretett volna hazajutni.

Kaiser László egyik első közösségi emléke is Salamon Béla, a népszerű komikus pécsi látogatásához fűződik, aki neki, az akkor öt éves kisfiúnak, megsimogatta az arcát.

A háború után persze a zsidók közül sokan lettek kommunisták, s attól kezdve nem jártak a közösségbe, de az informális kapcsolatok megmaradtak,

lehetett hozzájuk menni állásért, segítségért. Az ő gyerekeik pedig már újra felbukkantak a zsinagóga körül. A zsidóságot itt nem lehet úgy eltitkolni, mint Pesten.

Kaiser László nem érezte, hogy a '60-as, '70-es években a hatóság figyelte volna őket. Nem tud senkiről, aki informátor lett volna. A városban tudták róluk, hogy zsidók, de ebből nem volt gond. Pécsen – mondja – '89 után sem volt zsidó-kommunizálás. Itt az '50-es évek óta nem volt komoly inzultus.

A pécsi zsidók világából mintha hiányozna a politika és az antiszemitizmus. Talán Schweitzer József szelleme maradt Pécsen. De itt általában le-tompulnak az országos konfliktusok. A városi közgyűlésben vannak jobbkosok, „de azok sem olyanok” – teszi hozzá mindjárt.

Pár éve többször is bedobták a zsinagóga ablakát. Nem tudják, ki volt, de nem csináltak nagy ügyet belőle.

40 ÉVES FIATALOK

Münster Edina, a fiatalok közösségi életének szervezője. A 30-40 közöttieket nevezik így, mert a gimnazista-egyetemista korosztály tagjai nemigen járnak a társaságba. Pedig vagy 25 izraeli is jár a pécsi egyetemre, de őket sem igen látni a hitközségi rendezvényeken.

**Az elhurcoltak emlékműve
a vasútállomáson**

Vidor György és felesége

– Nehéz őket megfogni. Gyakran azon múlik, vajon akad-e egy rátermett szervező egyéniség. Ha nincs, szétesik a társaság.

Edina családja nemzedékek óta Pécsen él és mintaszerűen követik a régi hagyományt: minden családtag kereskedő, akinek saját boltja van valahol a városközpontban. Ha túl sok a munka, néha ki is maradozik. 11 éves lánya vele együtt jár az (általa szervezett) játszóházba. Kérdés, hogy a 8-10 fős gyerektársaság együtt marad-e, és itt marad-e, ha elérik a kamaszkort.

Az aktív szervezők közül többen Pestre mentek, ahol nagyobbak a lehetőségek és hamar a közösség vezető pozícióiban bukkantak föl. Mások nem zsidó párjuk miatt maradtak el. Van ugyanakkor két betért lány is a társaság kemény magjában. Hogy a résztvevők apja, anyja vagy partnere, házastársa nem zsidó, itt nem sokat számít. Ki maradna, ha e téren szigorúak lennének? Schönberger rabbi is ennek megfelelően nyitott, ha egy-egy tanítvány kopogtat nála.

Edina levelező listáján ötven név van. Ha jó a program – ilyen volt lag baomer napján a grillezés a szabadban – akár harmincan is eljönnek.

A csúcslétszám a széder este, ahol legutóbb hatvanan voltak. Nagyjából

ennyien vannak Jom Kippur első estéjén is – summázza a rabbi.

Hogyan tartja a kósert? Nagyon egyszerűen: nem eszik húst, csak ha Pesten jár. Más a kóser hús hiányáról nem panaszkodott.

Az utolsó brit milá 1964-ben volt Pécsen, amikor Schweitzer rabbi fia megszületett. Az utolsó bár micvó is hozzá kötődik. Esküvőt viszont többet is tartottak azóta: Schönberger rabbi is a környéken házasodott, nem oly régen pedig egy betért – amúgy rég együtt élő – házaspár kelt egybe a zsidó hagyomány szerint is.

„IDE NE JÖJJENEK SÍRNI!”

Goldmann Tamás, egy pécsi szociális otthon 42 éves igazgatója soha nem vágyott a hitközségi elnök tiszté- re. Nem itt született, a vallásos köz- séghez sem volt túl sok köze. Egyete- mi éveit alatt, Pesten került kapcsolat- ba a cionistákkal, járt Izraelben, s ami-

kor Pécsre került dolgozni, már volt egy-két ismerőse. Így hívták el a templomba péntek este, tizediknek.

Aztán jött a botrány: az előző elnö- köt három éve lopáson kapták (egy benzinkúti boltban eltett egy gazdátlan pénztárcát), le kellett mondania. (Az ügy téma volt az országos sajtóban is, a szélsőjobb hosszasan csámcsogott rajta, s ekkoriban kaptak egy-két be- szólást is a zsinagóga környékén.) Hir- telen szükség lett valakire, aki tudja, mi fán terem a menedzsment, s ő sze- líd rábeszélésre elvállalta.

Irodájában rövidnadrágban és rövid ujjú ingben fogad, látszik, hogy az elnö- ki formákat nem tartja különösen fontosnak. Elmondja az alapadatokat: 30 millió az éves költségvetésük, ebből 6 milliót ad a Mazsihisz, a többi gazdál- kodásból származik. (1989 után két ko- moly ingatlant kapott vissza a közös- ség, amit hasznosítanak. Ebben komoly szerepet játszott az előző elnök, aki vér- beli menedzser volt, sok pénzt hozott a közösségnek, noha a gazdálkodásba nem engedett bebeszólást.) Öt alkalmat- zottuk van: egy titkárnő, egy takarít- ónő, egy mindenés, egy szociális gon- dozónő, valamint a temetői gondnok – 86 emberhez nem is olyan kevés.

Most, hogy az új kormány idején az egyházaknak áll a zászló, a város ne- kik ad át kezelésre számos szociális intézményt. A zsidó közösségnek is figyelmébe ajánlották az egyik öregek otthonát. Goldmann Tamás felment Pestre, hogy meghányja-vesse az ügyet a Mazsihisz vezetőivel, akik az ilyesmiben jártasabbak. Nem járt sze- rencsével: Zoltai Gusztáv, aki sérel- mezte, hogy a visszakapott pécsi in- gatlanokból a Mazsihisznek nem ju- tott, csak annyit szólt hozzá, hogy ne- ki pénzbe ne kerüljön, és ha a pécsiek megszorulnak, „ide ne jöjjenek sírni”. Jelenleg itt tart az ügy.

Aki azonban azt hiszi, hogy a pécsi zsidókat ez eltávolítja a Mazsihisztől, téved. A pécsiek nem a vezetők sze- mélyéhez, hanem a neológ hagyomá- nyhoz hűségesek.

„ELJÖN A POLGÁR- MESTER IS”

Milyen a kapcsolatuk a városveze- téssel?

Korrekt – bár Goldmann Tamás megjegyzi, hogy a „Pécs – Európa Kulturális fővárosa” projektben a zsinagógának szinte semmi szerep nem jutott. Holott koncertek rendezésére ideális lett volna.

Valaha más volt a viszony: Páva Zsolt, aki 1990 és 94 között alpolgármester volt az (akkor még ellenzéki) Fidesz színeiben, annak idején még izraeli testvérvárosi kapcsolatok szervezésében is buzgólkodott.

Kaiser László – aki Páva Zsolt iskolatársa volt egykor – jó szándékú konzervatívnak tartja a polgármestert, akivel ma is jókat tud beszélgetni. Páva Zsolt az idei mártír-emlékünnepeken is beszédet mondott.

A megemlékezés szertartásai az elmúlt húsz évben folyamatosan alakultak – mint a legtöbb vidéki városban. Ami hajdan a zsidó közösség belügye volt csupán, abba lassan a város is bekapcsolódott.

Pécsen, a közösség hagyománya szerint, a deportálás napján a zsinagógában tartott gyász-istentisztelettel kezdődik a megemlékezés. Ezután a temetőben felállított mártír-emlékműhöz, majd az egykori gettó falához mennek koszorúzni. Az elmúlt években már jelen volt a polgármester (vagy a helyettese) is. Tavaly a történelmi egyházak is képviseltették magukat, idén csak a Hit Gyülekezete volt jelen. Nem meglepő, hogy (itt is) a hitesek a zsidó közösség legodaadóbb hívei a felekezetek között. Nélkülük a városi magyar-izraeli baráti társaság sem lenne igazán életképes. A helyzet az utóbbi években hasonlóan alakult más, dél-dunántúli városokban is, ahol Schönberger András részt vesz a mártír-megemlékezéseken. A polgármester jelen van, az egyházak képviselőit – a hitesektől eltekintve – nem látni.

Él viszont egy érdekes, új kezdeményezés. A katolikus Szent Egyed közösség helyi csoportja öt éve szervez megemlékezéseket. Ennek is kialakult a maga hagyománya: a gettósítás napján, a városi ferences templomban tartott mise után transzparenszekkel vonulnak több százan a zsinagóga előtti térre, ahol beszédet tartanak.

* Róse: gonosz, antiszemita (jiddis).

„Zsidó orvosként élek a városban”

Beszélgetés Stark Andrással

Pszichiáter, intézetvezető főorvos, egyetemi oktató, számtalan szakmai egyesület alapítója, hosszabb rövidebb ideig vezetője. „Mindzen szempontból eszmei vezetője a közösségnek” – mondja róla egyik jó ismerőse. Az egyik legismertebb értelmiségi a városban. Az általa sok éve vezetett filmklubot csak Stark-filmklubnak nevezik a helyiek.

– Pécsi beszélgetéseim során olyan érzésem támadt, hogy az itteni zsidók szinte idillinek mutatják be 1945 utáni életüket. Nem érzékelhető a resziment mindazért, ami 1944-ben történt. Nyomát sem érzem annak a Holokauszt-kultúrának, ami Budapesten oly erősen áthatja a zsidóságról szóló kommunikációt.

– Itt, mint máshol is vidéken, a zsidóság 10 százaléka tért haza a deportálásból. Aki ezután is itt maradt, az Pécshez kötődött. Ez a több száz zsidó 1948 után elegendő teret nyújtott ahhoz, hogy az életet újra tudják kezdeni – gyakran szeretteik elvesztése után. Ilyen házasságból született nem egy kortársam. Viszont izraeli barátom, Jehuda Garai (akinek „És az ördög vigyorgott a lángokból” című könyve a pécsi Jelenkor kiadónál jelent meg) azért ment el 1946-ban, mert úgy érezte, és a mai napig úgy érzi, hogy azok néznek rá az ablakokból, akik az ő deportálást és halálát kívánták. Akik viszont itt maradtak, azokban nem volt meg ez az érzés. Továbbá ennek a pozitív érzületnek a kialakításá-

ban nagy szerepet játszott Schweitzer József, aki 1947-ben frissen végzett rabiként érkezett a városba. Benne teljes volt az elhivatottság, a lendület az újrakezdésre. Ez nagyon sokat jelentett szüleim nemzedékének, akik ekkoriban találtak párt maguknak és ekkor születtek (ismét) gyerekeik. Mindez egybeesett azzal a lehetőséggel, hogy új egzisztenciát alapíthattak: apám, akinek korábban erre nem volt lehetősége, most megnyithatta saját boltját. Mindennek következtében olyan légkör alakulhatott ki, melyben az én szüleim és kortársaik elég gyorsan vissza tudtak integrálódni. Apám textilüzlete akkor vált fogalom-má, ő maga megbecsült emberré. 1967-ben egy horthysta katonatiszt, aki akkor csak zongorahangoló lehetett, bement apám boltjába gratulálni, amiért apám, úgymond, megnyerte a Hatnapos háborút. Ez a légkör a városban egészen a 2000-es évek elejéig megmaradt. A rendszerváltás után Páva Zsolt (mostani polgármester, akkor alpolgármester) pozitívan reagált Alsó-Galilea tartományi vezetőjének a megkeresésére, aki

Péccsel kívánt testvérvárosi kapcsolatot létesíteni. Magától értetődő volt, hogy a zsidó közösség, a Schweitzer József által szerzett presztízs okán, integráns része a városnak.

– *Úgy érzem, ez a magyarázat bármely magyar város esetében megállná a helyét. Az egyetlen különbséget Schweitzer József személyében látom.*

– Ami nem jelentéktelen. Ő közösség-teremtő rabbi volt és a zsidóságnak a város egyetemi értelmisége körében is tekintélyt szerzett.

– *Akikkel beszéltem, úgy nyilatkoztak, hogy őket 1946 óta semmi sérelem nem érte Pécsen.*

– Ezt meg tudom erősíteni. Itt nem kellett titkolni a zsidóságunkat. Mi annak idején szombatunként nem jártunk iskolába, és ez soha nem váltott ki indulatokat, megjegyzéseket. Az apám zsidó kereskedőként volt elismert, közkedvelt ember, én magam is zsidó orvosként élek a városban. Ez nagyon nagy különbség Pesthez képest: a szüleim nemzedéke nem titkolta és nem fojtotta el a Holokauszt traumáját és a zsidóság tudatát. Mert volt egy eleven és összetartó zsidó közösség.

– *Sajátos, hogy a Kádár-korról is más emlékek élnek itt. Nyoma sincs a Pesten oly gyakori történeteknek a társaság szervezett tagjairól, rendőrségi zaklatásokról.*

– Ez itt soha nem volt téma. Schweitzer József mindig nagyon jó diplomáciai érzéssel találta meg a határokat. Amikor az 1948-as demográfiai csúcs idején születettek húszas éveikbe léptek, akkor 30-40 pesti fiatal is tanult az itteni jogi vagy orvosi karon. Schweitzer József őket is maga köré gyűjtötte.

– *Raj Tamás is hasonlóval próbálkozott Szegeden, de a rendőrség ennek egyhamar végét vetett.*

– Itt ebből nem volt probléma. Schweitzer József mindig jó diplomata volt és nagyon jó volt a kapcsolata a társegyházakkal is. Soha nem mondta magát bábornak vagy hősnek, de ügyesen lavírozott a lehetőségek között. Mi pedig eljártunk az ünnepekre, ima után is ott maradtunk, beszélgettünk és közösségre találtunk, amiben Schweitzer József és felesége meghatározó szerepet játszottak.

– *1967 után a hatalom bekeményített a zsidó társaságok felé.*

– Nálunk viszont éppen 1968 után élte virágkorát a közösségi élet. Jellemző, hogy én is ebben az évben ismertem meg a feleségemet egy purim bálon. De Schweitzer Józsefhez eljártak a pécsi színészek is, mint Bálint András vagy Karikás Péter, csakúgy, mint más, zsidó azonossággal bíró értelmiségiek. Itt nem volt hatósági zaklatás. A pesti, antiszemitizmustól terhes, hiszterizált légkör, a zsidóság eltagadása, a vallásossággal kapcsolatos ambivalenciák és félelmek itt nem voltak jellemzőek. Schweitzer József bennünket, talmud tórára járó fiatalokat nem is akart feltétlenül vallásos zsidókká formálni. Zsidó tudatot, történelmet és kultúrát nevelt belénk. És mindenkinek szabad volt ezen belül a maga identitását megtalálni, megteremteni. Ez maradandó erővé vált.

– *Mindehhez, úgy gondolom, azért kellett a sajátosan pécsi szubkultúra is. Merthogy itt 1989 után sem szabadultak el az indulatok, amikor Schweitzer József már nem volt a városban.*

– Valóban, én is érzékeltem egy ilyen szerencsés mikroklímát. 1989 után elég erős SZDSZ-es csoport alakult a városban. Páva Zsolt, fideszes alpolgármester (aki nem tartozott a liberálisok közé) természetesen találta, hogy a fent említett izraeli testvérvárosi kapcsolatok keretében szerveződő izraeli utazás során 6-8 helyet a 24-ből mindig felajánlott a zsidó közösségnek.

– *1989 előtt az országban többnyire nem tartottak megemlékezéseket a Holokausztról – ez a zsidó közösség „magánügye” volt. Pécsen mindez hogy alakult?*

– 1994-ben Csordás Gáborral, a Jelenkor kiadó vezetőjével közösen kiadtunk egy kötetet „Emlékezz!” címmel. Ebben Varga Dezső levéltáros egy tanulmányban megírta a Holokauszt-megemlékezések történetét. Neki, mint a városvédő egyesület tagjának kulcs szerepe volt abban, hogy 1989-ben Pécs városa emléktáblát helyezett el a Mártírok útján, az egykori gettó falán. Ezt képzőművészek tervezték, és a mai napig ez a megemlékezésünk egyik állomása. Tavaly pedig a hajdani deportáltak helyszínén, a vasútállomáson avatták föl az ottani emlékművet, éppen a mártírünnepség napján. Ez az állomásfőnökség épülete elé került, valószínűleg bele kell tehát botlani. Nagyon

szép emlékmű, amely civil kezdeményezés nyomán indult, és gyűjtésből összegyűjtött tízmillió forint. Az avatáson Páva Zsolt is beszédet mondott. Mondhatnám tehát, hogy a rendszerváltás utáni 22 évet keretbe foglalja a két mártír-emlékmű felavatása. De még 1946-47-ben a pécsi polgárok gyalog mentek ki a hitközség tagjaival a temetőbe, ahol akkor a mártírünnepséget tartották. Ennek 1949 után persze vége lett, illetve a hitközség belügyévé vált. A Dunántúli Napló már a hatvanas évektől közölte a mártírünnepségek időpontját. És a deportálás huszadik évfordulójára újra megjelent „A könnyek könyve”, melyben a pécsi mártírok neve olvasható.

– *Amennyiben ennyire jó a zsidóság helyzete, hogy lehetséges, hogy a fiatal nemzedék képviselőit lámpással kell keresni a közösségben?*

– Ez a vidéki zsidóság tragédiája. A fiatalok közül sokan elmentek, gyakran azért, mert nem találtak párt a közösségben. Ha egyik-másik tagunk zsidó párt talált volna, talán az ő házassága is jobban alakul. Engem és kortársaimat azért neveznek néha még mindig fiataloknak, mert 1989 után, amikor a hitközségi vezetés megújult, mi, akik akkor valóban a fiatalabb nemzedékhez tartoztunk, kerültünk vezető tisztségbe. Én magam ekkor vállaltam el az alelnöki tisztséget. Akkor indult itt be újra az élet, és Berger István akkori rabbi közreműködésével számos kulturális és közösségi programot csináltunk. Mindez azért volt lehetséges, mert volt mire alapozni. A mai harmincasok akkor gyerekek voltak, de velünk jöttek ők is, onnan származik az ő közösségi elkötelezettségük is. A csúcspont 1993-94 táján volt, amikor mi önállóan is kint jártunk Izraelben, s Pécsen is többször járt az izraeli nagykövet. Akkor alapítottuk az Izrael pécsi baráti körét, amelynek székhelye a Művészetek házában volt. Ennek programjaira a városi liberális értelmiség jelentős része is eljárt, tele volt a Művészetek háza. Nagyszerű volt az Izraellel való kapcsolatot tiltás és titkolózás nélkül megélni. A fiatalok akkor a Szochnut szervezésében utaztak Izraelbe, amit Pécsről elszármazott, Amerikában élő zsidók is támogattak. Akkor tehát nagyon sok minden történt Pécsen, ami aztán később szükségszerűen vesztett a lendületéből. Már a mi életciklusunk változása okán is.

CZIFRIK BALÁZS

Nem bírnak leállni

Alternatív zsidó zene Budapesten

Ha a magyarországi alternatív zsidó zenéről készítünk összeállítást, nyugodtan beszélhetünk sikertörténetről. Immár létezik olyan zsidó zene, amely annyira megerősödött, hogy viszonyulási ponttá vált.

Ha az ember ismeri a budapesti Sirály kávézó-színház és a vonzaskörében tevékenykedő szervezetek kulturális arc- és harcvonalát, könnyen belefuthat olyan beszélgetésekbe, hogy „para van a magyar zsidó zenével, mert van ez a klezmer vonal, ami most már szinte olyan, mint a Lagzi Lajcsi zsidóban (elhangzott mondatokat idézek), és van a Kardos Dani meg a Vázsonyi”.

A klezmerrel szembeni egyik legerősebb kifogás az, hogy nem vezet vissza a gyökerekig, hiszen csak 200 éves múltra tekint vissza, és hát mi az a több mint 5700 éves hagyományhoz képest?

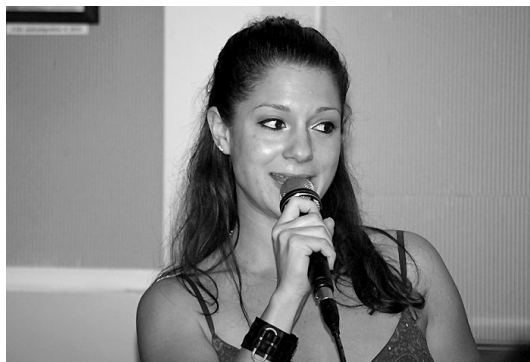
Persze most a legszélsőségesebb, de nem a legritkább álláspontot idéztem. Abban azonban nagyjából mindenki egyetért, hogy a mai magyar zsidó alternatív zene három kulcsfigurája Kardos Dániel gitáros, Polnauer Flóra énekes és Vázsonyi János szaxofonos.

NŐI KÁNTOR VAGY KÁNTORNŐ?

A zenei útkeresés a *Shkayach*-hal kezdődött, amelyet Kardos és Polnauer kettőse alkot. A duóhoz koncertről koncertre más-más zenészek kapcsolódnak. Polnauer Flóra ebben a formációban

**Kardos Dániel
és Vázsonyi János**

Polnauer Flóra

héber, ladinó és jiddis dalokat énekel. A héber nyelvű dalokban közel-keleti, a ladinókban spanyol és dél-amerikai, a jiddisben szláv, cigány és nyugat-európai zenei hatások dominálnak.

A duó most éppen nem játszik, mert Polnauer Flóra Berlinben él (vele skype-on beszélgettünk). Hogy került Berlinbe? „Úgy érzem, az élet változást követel. Szeretnék elmélyedni valaminek, tanulni és továbbképezni magam. Magyarországon kevesen játszanak alternatív zsidó zenét, viszont nagyon sok klezmer zenekar van, ezért sokan azt gondolják, hogy a klezmer maga a zsi-

dó zene.” Ám a klezmer – Polnauer értelmezésében – viszonylag fiatal irányzat, őt viszont a legrégebbi tradíció, az ima érdekli. Az imádságok és dallamok szinte mindig ugyanazok voltak. Nagy hatásuk volt a zsidó zenére, amely a diaszpóra különböző részein a helyi tradíciókkal keveredett. Polnauer szerint ezért ilyen sokszínű és izgalmas a zsidó zene. És hogy miért Berlin? Erre a válasz egyszerű: Magyarországon, nőként, nem lehet kántoréneket tanulni. Így marad az Abraham Geiger Kolleg reformzsidó egyetem.

ÉJJELIÓRBÓL A JAZZ TANSZÉK HALLGATÓJA

A duó másik tagja, Kardos Dániel viszonylag későn, 13 éves korában

vett először gitárt a kezébe. Az érettségi és a pályaválasztás tájékán – pár klasszikus darab mellett – néhány Pink Floyd, Beatles és Illés számot tudott eljátszani, és (minimális mértékben) belekóstolt a jazzgitározásba. Természetesen ennyi tudással a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Jazz Tanszéke szóba sem jöhetett. Kardos elszántságán azonban ez mit sem változtatott, és Izraelbe utazott, hogy a jeruzsálemi zeneakadémiára jelentkezzen. Egy északi kisvárosban, Naharián fél év alatt összeszedett héber nyelvtudással vágott neki a felvételinek, és a jeruzsálemi Rubin Tánc és Zeneakadémia jazz szakán keresztféléves hallgató lett.

Abban az időben, Izraelben az egyetemisták alapvetően három diákmunka közül választhattak: pincérkedés, takarítás és éjjeliőrködés. Kardos az utóbbit választotta, mert ott a szolgálat alatt lehetősége volt reggel nyolcig gyakorolni. A gondjaira bízott objektum a hatnapos háború halottainak állított emlékkert volt, a Givat ha Tachmoset városnegyedben. Ez a Meá Sárím és az arab negyed között húzódott. „Nem egyszer előfordult – mesélte Kardos –, hogy reggelre hatalmas vérfoltokra vagy üres fecskendőkre, esténként meg arab grafitokra bukkantam. Így többnyire kissé szorongva zártam magamra a füle ajtaját, és bújtam bele a gitáromba, hogy ezerrel gyakoroljak és skálázzak gépiesen. Addig pengettem, ameddig le nem ragadt a szemem, de talán még azután is. Simán kifejleszthettem volna a mélyalvások skálázás technikáját.” Ebben egyedül az óránkénti CB-rádiós ellenőrzés akadályozta meg az ifjú gitárost, aki így mind hangszerismeret terén, mind technikailag nagyon sokat fejlődött az őrszolgálat alatt, és a három izraeli esztendő után simán bekerült a hön áhított budapesti jazz tanszakra.

AZ URBÁNUS FIÚ TÖRTÉNETE

Kardos és Polnauer duójához Vázsonyi János szaxofonos később csatlakozott. Vázsonyi szerint Kardos Dani és Polnauer Flóra olyan elemeket hozott át a dzsesszből és a pop-kultúrából, illetve az archaikus és tradicio-

nális zsidó zenei világból, amely megjelentést okozott – és ez mindenképpen fontos volt a sikerhez. „Azért furcsa nekem a *fiatal zsidó zene* meghatározás, mert ebbe sokkal több minden beletartozik. Nekem Dani és Flóra hozzáállása példaértékű, mert Flóra megtanult egy csomó liturgikus zenét, Dani is érti és beszéli a nyelvet, és magam is úgy vélem, ahhoz, hogy valaki identitásról beszéljen, az a minimum, hogy beszélje az adott közösség nyelvét. Ehhez képest én inkább urbánus fiúként kerültem ebbe a zenei világba, amit nagyon megszerettem, és jól érzem magam benne.”

Az már másik kérdés, hogy meddig számít valaki fiatal zsidó zenésznek. Vázsonyi szerint ötvenévesen is lehet fiatal zenész valaki. (Hogy a zsidó itt most jelző vagy definíció, és mit definiál, az másik kérdés.) Kardos szerint „zsidó zenész” lehet az ember zsidó származásúként, aki szívesen játszik bármilyen zenét, de lehet bármilyen származású zenész, aki szívesen játszik zsidó zenét. „Nálam véletlenül és szerencsére ez a két dolog összeolvadt.”

MERRE TOVÁBB?

„Akármennyire is tág a klezmeren túlmutató zenei világ, itthon a piac eléggé behatárolt” – állítja Vázsonyi János. „Én negyvenéves vagyok, és ma már elmondhatom, hogy elég jól megélek a zenélésből, de ehhez kellett húsz év. A fiatal magyar zenekarok nehezen veszik tudomásul, hogy egy hazai karrierhez ilyen időtávtal szükség van. Másik fontos elem, hogy ebben a zenei irányzatban nem lehet egy zenekarból megélni.”

Kardos Dániel is úgy véli, nem könnyű ebben a zenei világban mozogni, de a problémát a zenekarok szemléletében is látja. A mai zsidó alternatív zene rengeteget köszönhet például a Budapest Klezmer Bandnek, de a mai magyar zenei formációknak nem feltétlenül kell a Fegyáék által kitaposott úton haladni.

Kardos a fiatal hazai zsidó zenéből hiányolja a modern vagy a kortárs klezmer elmeit. Persze vannak kivételek. Ilyen a *Nigun* együttes, amit hivatalosan is klez-jazznek ismerünk; a *Hagesher*, amelynek zenéjében gyak-

ran bukkannak fel funky, hip-hop, reggae és ska elemek; valamint a szegedi *Sheket*, amely magyar, román népzenei elemekkel keveri a klezmer dallamokat. A *Sheket* együttesből megkérdeztük Velcsev Dejanov Kostát, aki azt mondta, náluk a klezmer megjelenéséhez semmilyen zsidó viszonyulás nem társul, egyszerűen megszerették a klezmer zenei világát, noha újabb darabjaikban ettől már mintha távolodnának, s a hangsúlyok inkább máshová kerülnek.

Külföldön egyébként az ilyen típusú zenekarok ismertek és népszerűek. Hogy csak párat említsünk: a német *Rotfront*, vagy Purimkor a Gödörben koncertező *Oi Va Voi*, de mondhatnánk a szintén angliai *Emunachot*, az amerikai chasid reggaeman Matisyahu-t és a New York-i free jazz-klezmert játszó Massada-t.

Vázsonyi János ezzel szemben úgy látja, jellemzően nem a zsidó zenének van ma piaca, hanem a fúziós zenének, amikor számos kultúra zenei irányzata megjelenik a zenében. Ilyen magyar zenekar a *Butterfly Effect*, amely Kardos és Vázsonyi kettősére épül. A duó már megjárta Párizst, Berlint és Bécsét is. Eddig minden külföldi városba vissza is hívták őket újabb koncertekre.

MIÉRT ÉPPEN ŐK?

Végezetül próbáljunk arra is válaszolni, hogy miért Kardos, Vázsonyi és Polnauer jut mindenkinek az eszébe, ha a fiatal zsidó zenéről beszélünk? Kardos Dániel szerint azért, mert „sokat pörgünk különböző mai aktív, fiatal zsidó közösségek háza táján és szívesen veszünk részt az ünnepek környékén megrendezett összejöveteleken. A zenélés ugyan a munkánk, de inkább szenvedélyként éljük meg. Az is sokat segít, hogy a zsidó motívumok mellett a balkán, a jazz is megjelenik a zenénkben, és ez könnyebben utat talál a fiatalabb közönséghez. Nálunk ugyan sokkal komolyabb és autentikusabb képviselői is vannak a zsidó zenének idehaza, de ha koncertezünk, a végén, az örömezenéléskor többször kell kérni, hogy most már elég, tegyük el végre a gitárt és a szaxofont, mert mit szólnak majd a lakók.”

PÁLYI MÁRK

Egy pízí fesztivál

A fiatalokból álló, zsidó kulturális rendezvényeket szervező Marom Egyesület idén harmadik alkalommal rendezte meg multikulturális fesztiválját augusztus 4 és 6 között a Bánki-tónál.

A budapesti belváros egy hétvége erejéig leköltözik egy kis nógrádi hegyi faluba, Bánkra – legalábbis aki először érkezik a fesztiválra (különösen, ha gyakori látogatója a régi zsidónegyed alternatív szórakozóhelyeinek) bizonyára így foglalja össze első benyomását. Az ismerősöknek – akik persze sokszor egymásnak is ismerősei – se szeri, se száma: a pesti „mindenki mindenkit ismer” jelenség amolyan kicsúcsosodása ez. S kétségtelen, sokak számára ez adja meg a látogatás alapélményét: nap, mint nap ugyanazokba az ismerősökbe botlik. Olyan terep ez, amelyre már föl lehet építeni a fesztivál fő üzenetét: az egymás elfogadását, a kultúrák és a kisebbségek tiszteletét, a cselekvő társadalmi részvételt, valamint a környezettudatosságot. A cél ezért inkább tapasztalatcsere, mint szemléletformálás – aki ide érkezik, amúgy sem áll távol e gondolatkörtől.

A Marom és a fesztivál igazgatója, Schönberger Ádám, valamint az évek során sokszor kicserélődött csapata eredetileg csupán a budapesti Zsidó Nyári Fesztivál alternatíváját akarta létrehozni, és a Művészetek Völgye keretében szerveztek zsidó napokat Kaposvár környékén. A Király utcai Síráló szórakozóhely és kulturális befogadótér megalakulása után azonban na-

Mészáros Zsuzsanna (Marge) koncertje.

A háttérben Komjáti Áron gitáros (Fotó: Tóth Evelin Judit)

gyobb távlatokban kezdtek gondolkodni, s három évvel a törzshely megnyitása után a bánki rendezvénysorozatot is útnak indították. Az évek során a profilja is átalakult: eredetileg a zsidóság újraértelmezését tűzték ki célul, mára a különböző kisebbségek egymással folytatott párbeszédére, valamint az ország jövője iránt elkötelezett, tenni akaró fiatalok szervezeteinek tapasztalatcseréjére került a hangsúly. Olyannyira, hogy nemzetközi zsidó alapítványok nem is támogatják a fesztivált – a Maromnak járó évi rendszeres Mazsók- és Mazsihisz-támogatást leszámítva a költségeket főleg a brit és az izraeli nagykövetség, valamint a Nyílt Társadalom Intézet (OSI) roma alapjának pályázatai fedezik. Az egyáltalán nem olcsó jegyárakból (a helyszínen ötezer forintért váltható napijegyből, illetve a tízezer forintot elővételelben is meghaladó hetijegyből) a költségek legfeljebb negyede folyik be – az évi körülbelül háromezres látogatószám ugyanakkor nem is igen növel-

hető: kétszer ennyi fesztiválózó befogadására már sem a terület mérete, sem a programok jellege nem tenné alkalmassá a rendezvényt.

A bevételt tovább mérsékli a rengeteg szervező, fellépő, valamint a több tucat segítő, aki a hetijegy fejében önkéntes munkával vesz részt a rendezvények koordinálásában. A látogatókhoz hasonlóan zömmel a fővárosból érkező önkénteseket is változatos motivációk hajtották: van, aki a kivételesen nyitott és befogadó közeg miatt vállalkozott a feladatra; van, aki azért, mert az állapotbarát rendezvény keretében együtt tud nyaralni a kutyájával; s akad, aki csupán külföldről hazalátogató barátjával akar itt találkozni. A mintegy százötven program közreműködői túlnyomórészt ugyancsak társadalmi munkában, a belépőért cserébe vesznek részt a fesztiválon.

A két részre jól elkülöníthető programkínálat egyik felét a nappali rendezvények teszik ki: kiállítások, alternatív színházi produkciók, társadalmi, művészeti és vallási műhelyek, illetve gyermekműsorok közül választhatott, aki napközben a faluban vagy a tó környékén mászkált. A TÁP Színház vilámelőadásai vagy a Társaság a Szabadságjogokért (TASZ) workshopja

Pízí (PC) a politikai korrektség (political correctness) kifejezés elterjedt rövidítése.

mellett a társadalmi emlékezetéről, a szociális építészetéről, a szlovák zenéről, a melegség, az identitás és a tolerancia kérdésköréről éppúgy folyt műhelybeszélgetés, s agyagozó, krav maga- és jogafoglalkozásokon is részt vehettek az arra fogékonyak. A Bánkyöngye panzió teraszán imakönyvet készíthettek az *Open Sidur* programon, a *Recycling Judaism* elnevezésű műhelymunka során pedig kidobásra szánt tárgyak újrahasznosításával állíthattak elő zsidó vallási tárgyakat.

Péntek este ugyanitt került sor a magyarországi neológiától merőben különálló *Dor Hadas* közösség progresszív-konzervatív (maszorti) szombاتفogadására. Mivel a fiatal közösség – amely Pesten a Király utcai *Mózes Ház*ban tart hetente szombatköszöntést – saját rabbival még nem rendelkezik, a nyolcvan jelenlévő imádságát Polyák Ariel, az Országos Rabbiképző növendéke vezette, Kardos Dániel gitárkíséretével (rőla lásd cikkünket a 19. oldalon). Több külföldi látogató mellett jelen volt Radvánszki Péter, a londoni Leo Baeck College reform irányzatú rabbinövendéke is. A főszervező Schönberger kérdésünkre kiemelte: zsidó szempontból a fesztivál fő erényének tartja, hogy a zsidóság ilyen keretek között a környezetébe beleolvadva, természetesen formában képes megjelenni.

A társadalmi műhelyek egyike a régi bánki táborral foglalkozott: Leveleki Eszter pedagógus az 1930-as évek végétől egészen a '80-as évekig nyaraltatta a faluban fővárosi, 1945 után jellemzően értelmiségi, többnyire baloldali, később ellenzéki családok gyermekeit. A legendás tábor néhány hajdani résztvevőjét az elmúlt egy év során a témát kutató *anBlok*k társadalomtudományi folyóirat szerkesztői hozták le a faluba, hogy a gyerektáboron keresztül szerezzenek mélyebb benyomásokat a Kádár-rendszer működéséről. Egy másik kerekasztal-beszélgetés az emlékezetpolitika tárgykörével kapcsolatban hívta meg György Péter esztétát és Ungváry Krisztián történészt.

A huszonéves látogatók egyik kedvenc helyszíne mindemellett a fesztiváltól függetlenül működő Harcsa kocsma volt, ahol a pestihez viszonyítva kimondottan baráti áron juthattak az otthon megszokott minőségű meleg

ételhez és alkoholhoz. A Kertész utcából a tő menti színpadra kitelepült „M” – a „demokratikus ellenzék szakácsából” a rendszerváltás után vendéglátóssá avanzsált Sulyok Miklós étterme – meg is sínylette a Harcsa kiváló forgalmát. („M” a nevét Petri György *Magyarázatok M. számára* című verséről kapta, s mint munkatársai lapunknak elmondták, jelenlétével is azt a képet szerette volna erősíteni, hogy gasztronómiai irányultsága mellett komoly szellemi elkötelezettséggel bír.)

Az esti zenei rendezvényeket a fesztivál fő helyszínén, a falu határában elhelyezkedő egykori tábor területén tartották, ahol idén az Akácfa utcai *Fogasház* romkocsmá szolgáltatta a pultot. A szervezők találó üzenetként a táncteret a Köztársaság térről, a nagyszínpadot a Moszkva térről nevezték el. Ez utóbbi ugyanúgy otthont adott Szalóki Ági vagy egy holland klezmer-zenekar koncertjének, ahogy a Sirály pincéjében sűrűn koncertező *Hagesher* együttesnek is. Ugyanitt lépett föl a *Qualitons* nevű formáció, az etiópiai születésű izraeli szaxofonos, Abate Berihun vendégszerplésével, aki az etióp dallamot klasszikus zsidó és izraeli zenei elemekkel vegyíti (s aki Schönberger szerint a fesztivál legsikeresebb koncertjét adta). Eljött a hazai alternatív könnyűzenei szcénából jól ismert *Másfél* vagy a *Korai Öröm*, de színre lépett az alig fél éve alakult, trip-hop jazzt játszó *Marge* együttes is. A zenekar máskülönbben gyermekek hangterápiájával foglalkozó énekes, Mészáros Zsuzsanna egy soproni nevelőotthon tízfős gyereksoportját is magával hozta. A gyerkőcök másnap önálló koncertet adtak a tőszínpadnál, ahol végre azt érezhették, „nevelőotthosnak lenni szexi” – ami utalás a fesztivál „zsidónak/cigánynak/magynak lenni szexi” feliratú plakátjaira. A rendezvénysorozat amúgy sem szűkölködött szlogenekben: jelmondata a *Magyarország nem volt, hanem let's dance!* és a *Szexibb Magyarországot* volt, állandó jelszava pedig a *Tekerj a tóra!*, amely egyaránt utal a tőratekercsre és a fesztivál kerékpárbarát jellegére is (amit a Magyar Kerékpárosklub biciklikölcsönzővel támasztott alá).

A lapunknak nyilatkozó látogatók mást és mást jelöltek meg részvételük okaként. Volt, aki azt emelte ki, más

fesztiválra nem is megy idén – ezt sokkal barátságosabbnak érezte a hasonló rendezvényeknél. Többen pusztán kíváncsiságból vagy a szép táj miatt érkeztek; van, aki semmi különösét nem talált a fesztiválban, csupán pihentetőnek érezte. Akadnak azonban olyanok is, akik számára immár megszokást, sőt „illetmet” jelent a Bánki-tő, ahol félismerős emberekkel beszélgethetnek, s a húszas és harmincas korosztály között is több ismeretség szövődik. Egyikük azt is kifejtette, más fesztiválokkal ellentétben a Bánki-tónál nem rúg be, „nem piszkít a saját fészkébe”. Van, aki a fesztivál zsidó vonatkozásait jelölte meg vonzerőként, azonban közülük kevesen vannak, akik ezt minden öngúny, ironia vagy vicceskedő (ön)reflexió nélkül tették. Még kevesebbet vonz kimondottan a vallási program – zsidó vonatkozás alatt a legtöbben az ismerős közeget értik. Ami annál is összetettebb, mivel a fesztivál látogatóinak nagyobb része aligha zsidó.

A néhány száz lelket számláló falu lakosai alapvetően befogadónak tartják magukat, amiből már csak azért sem engedhetnek, mert a falu részben amúgy is a turizmusból él – árulta el kérdésünkre egy helybéli, aki csupán a hagyományos népzene hiányolta a kínálatból, és hozzátette, nem ez az egyetlen fesztivál a faluban. A helyiek – az üdülőttelep ugyancsak néhány száz állandó nyaralóvendégével ellentétben, akik inkább a hangerőre panaszkodtak – lacímigazolvánnyal ingyen látogathatják a fesztivált. Schönberger is hasonló tapasztalatokról számolt be: bár az önkormányzat külön nem ösztönzi a jelenlétüket, készséges együttműködést tanúsít; szomorú jelenséggént említette ugyanakkor, hogy a tavalyi évvel ellentétben idén már megjelentek gyűlölködő megjegyzések is a fesztiválozókkal szemben. Mint tudomásunkra jutott, az egyik pesti művészeti egyetem homoszexualitását nyíltan vállaló hallgatóját fizikai atrocitás is érte. Schönberger mindazonáltal az egyik legnagyobb kudarcnak azt nevezte, hogy hiába próbáltak komoly hangsúlyt fektetni a roma programokra, ezúttal nem tudtak elég résztvevőt összeverbuválni az ország különböző roma közösségeiből.

J. L. PEREC

Vagy még magasabbra...

És történt, hogy a nemirovi rebbe minden évben a bűnbánó imák napjának reggelén egyszerűen eltűnt.

Sehol az ég egy adta világon nem lehetett megtalálni: sem az imaházban, sem a két tanházban, egyetlen imakörben sem; na és a házában, ott aztán végképp nem. A háza amúgy mindig nyitva állt; bárki, aki csak akart, bemehetett hozzá; soha el nem loptak tőle semmit. De a házában sem volt egy árva lélek.

Hol lehet a rebbe?

Hát hol is lehetne máshol? Persze hogy az Égben! Csak nem gondoljátok, hogy kevés dolga lenne a Nagyünnepek előtt egy ilyen rebbének? A zsidóknak – hogy el ne kiabáljam – szükségük van kenyérkeresetre, békességre, egészségre, a gyerekeiknek jó partikra, és még jók és hívők is akarnak lenni, de a bűnök nagyok, és a sátán ezernyi szemével pásztázza a világot egyik sarkától a másikig és minden kicsinységre rámutat. És akkor ki más segíthetne, mint a rebbe? Így gondolta az egész közösség.

De egyszer egy litvis érkezett a városkába. És az csak nevet. Tudjátok, milyen egy litvis: a léleképítő könyveket semmibe veszi, ehelyett a fejét talmud-szakaszokkal és mindenféle törvény-magyarázatokkal tömi tele. És ez a litvis a talmudból bebizonyítja – hát ki nem szúrja a szemeteket? mondja –, hogy még maga Mózes sem volt egész életében egyetlen egyszer sem az Égben, hanem éppen tíztenyérnyire az Ég alatt maradt. Menj csak, és próbálj vitatkozni egy litvisel!

„Na de akkor hova megy a rebbe?”

„Az én gondom kell legyen?” mondja, és megrántja a vállát, és ahogy ezt mondja, máris elhatározza – mi min-

denre képes egy litvis! – hogy utánajár a dolognak.

Még aznap este, nem sokkal az esti ima után, belopózik a litvis a rebbe szobájába, bemászik az ágya alá, és ott szépen lefekszik. Egész éjszaka ott akar virrasztani, hogy lássa, mihez kezd a rebbe még pirkadat előtt, amikor az emberek a bűnbánó imára mennek.

Bárki más az ő helyében biztos, hogy elszundítana és végigaludná az egész időt; de egy litvis jól tudja, mit kell csinálnia, hogy ébren maradjon: a fejében egy egész talmud-traktátust végigvesz; azt már éppenséggel nem tudom, hogy ez az „Állatvágásokról” vagy a „Fogadalmakról” szóló traktátus volt-e.

Pirkadat előtt hallja, ahogy az ablaktáblákon kopogtatnak, hogy az imához hívogassák a népet. A rebbe ekkor már régesrég ébren volt. A litvis már egy órája hallotta, hogy sóhajtozik.

Bárki, aki a nemirovi rebbét egyszer is hallotta sóhajtozni, tudja, hogy minden egyes sóhajában mekkora nagy szomorúság van Izrael egész népéért, és mekkora nagy lelki kín... Egészen elszorul az ember szíve, ha őt sóhajtozni hallja. De egy litvisnek vasból van a szíve: figyel, és nyugton marad. Így fekszenek mindketten, a rebbe – éljen soká! – az ágyon, és a litvis az ágy alatt.

Egy kicsit később hallja a litvis, ahogy az egész házban elkezdeneke recsegni az ágyak, ahogy a szolgálók felkelnek, ahogy itt vagy ott egy-egy jiddis szó elhangzik; ahogy a víz a mosdótálakba csorog, és ahogy az ajtókat kinyitják, becsukják. Aztán mindenki elmegy, újra csend lesz, a szobában sötét van, csak egy gyenge holdsugár szűrődik be az ablaktábla egy részén.

A litvis később bevallotta, hogy amikor egyedül maradt a rebbével, elfogta a félelem. A félelemtől forróság és hideg futkosott rajta, és a pajeszának a tö-

ve szurkálta, mint a tű. Valóban nem kis dolog: a rebbével egyedül, pirkadatkor a bűnbánati ima idején. De egy litvis az makacs: reszket félelmében, mint egy nyárfalevél – de továbbra is ott fekszik!

Végre felkel a rebbe.

Rögtön megmosakszik és mindent elvégez, amit egy zsidónak reggel el kell végeznie. Aztán odamegy a szekrényhez és elővesz egy batyut; a batyuban parasztruhák vannak; egy vászonnadrág, egy pár hosszú szárú csizma, egy bekecs, egy nagy kucsma és egy széles, rézszögekkel díszített bőrv.

És a rebbe felveszi az összes ruhát.

A kabát zsebéből kilóg egy vastag kötélnek a vége.

A rebbe kimegy a szobából, a litvis megy utána.

A rebbe kimegy a konyhába, lehajol, kihúzza az ágy alól egy fejszét, bedugja hátul a nadrágszíjba és kimegy a házból.

A litvis reszket, de nem marad el mögötte.

Csendes félelem, a nagyünnepek előtti idők félelme ül a sötét utcák felett. Itt-ott egy-egy imakörből egy imádkozó kiáltása hangzik vagy egy ablakból egy beteg nyögése. A rebbe a falak mentén lopakodik, mindig a házak árnyékában. Így oson egyik árnyékból a másikba, és a litvis utána.

És hallja a litvis, ahogy a saját szívének hangos dobogása a rebbe nehéz lépteinek hangjával keveredik. De nem marad el a rebbe mögött, és így együtt a város elé kerülnek.

A város előtt egy kis erdő van.

A rebbe – éljen soká! – bemegy az erdőbe. Harminc-negyven lépés után megáll egy fiatal fa előtt. A litvis megrokknyódva látja, ahogy a rebbe előveszi a fejszét a nadrágszíjából és belevág vele a fa törzsébe.

Látja, ahogy a rebbe egyre csak vág a fejszével, hallja, ahogy a fa felnyög és megroppan. A fa ledől, és a rebbe a törzsét hasábokra vágja, s a hasábokat gyújtósokra. Aztán a gyújtósokból egy rakást csinál, összekötözi azzal a kötéllel, ami a zsebében volt, felveszi a vállára, visszadugja a fejszét a nadrágszíjba és elindul vissza a városba.

A legszélső utcában egy kicsi, düledező ház előtt megáll és bekopog az ablakon.

„Ki kopog?” kérdez egy ijedt hang a kunyhóból. A litvis felismeri, hogy ez

egy zsidó asszony, egy beteg zsidó asszony hangja.

„Én vagyok!” válaszol a rebbe oroszul.

„Ki az az én?” hallatszik újra az asszony hangja.

„Vaszil!” válaszol a rebbe.

„Miféle Vaszil? És mit akarsz, Vaszil?”

„Eladó fám van!” mondja az állítólagos Vaszil. „Nagyon olcsó, és jó is, mint máskor!”

És a nélkül, hogy megvárná a választ, a rebbe belép a házba.

A litvis utána oson, és a gyenge reggeli fényben egy szegényes kis szobát lát, és ütött-kopott edényeket. Az ágyban egy beteg zsidó asszony fekszik, rongyokba burkolva, és keserű hangon szól:

„Vegyek fát? Miből vegyek? Honnan lenne nekem, szegény özvegynek pénzem?”

„Odaadom neked hitelbe,” válaszolja az ál-Vaszil. „Az egész csak hat krajcár.”

„Hogyan fogom én ezt neked valaha is megfizetni?” nyög a szegény asszony.

„Együgyű asszony!” mondja erre szemrehányóan a rebbe. „Látod, te szegény és beteg vagy, és én mégis adok neked fát, bízva abban, hogy majd kifizeted. Neked nagy és erős Istened van, mégsem bízol benne. Nem bízod rá azt a vacak hat krajcárt egy nyaláb fáért!”

„És ki fog befűteni?” nyög az özvegy. „Azt hiszed, van erőm, hogy felkeljek? A fiam meg már elment dolgozni.”

„Majd én befűtök.” mondja a rebbe.

És miközben a fát a kályhába tette, a rebbe elmondta sóhajtozva a bűnbánó ima első szakaszát...

És amikor tüzet gyújtott és a fa vidáman lángra lobbant, elmondta – már egy kicsit vidámabban – a második szakaszt...

És a harmadik szakaszt akkor mondta, amikor a fa már szépen égett, majd becsukta a kályhaajtót.

A litvis, aki ezt mind látta, ettől kezdve nemirovi haszid lett.

És ha azután valaki azt mesélte, hogy a nemirovi rebbe minden évben a bűnbánó imák reggelén elhagyja a földet és felrepül, fel az Égbe, a litvis nem nevetett többé, hanem csöndben hozzátette: „Vagy még magasabbra!”

Gyárfás Katalin fordítása

Hetvenöt éves korában elhunyt Molnár Gál Péter, a Népszabadság és a magyar színházi élet évtizedeken át meghatározó kritikusa, dramaturg és színháztörténész. Néhány hónapja cikket kértünk tőle a Szombat Józsefváros számába Szenes Ivánról, az akkor nemrég elhunyt zeneszerzőről, dalszövegíróról. MGP cikke késve érkezett, akkor nem jelent meg. Közlésének most tragikus aktualitást ad a szerző, az elmúlt évtizedek legendás tájékozottságú, éles nyelvű színikritikusanak halála.

MOLNÁR GÁL PÉTER

Flaszter-nótafa

Józsefvárosban látta meg a proli-világot Fejes Endre. A Tisza Kálmán (manapság Köztársaság) tér 27-es házában. Homlokzata földszintes, mögötte három emelet gangrácokkal koszorúzva. A földszintre fölhúztak három emeletet. Ez lett a Volksbund székháza. Utóbb a Kommunista Párt székháza. A Fejes-család átköltözött a tér túloldalára. A gyanúsan proli-fertály Vay Ádám utcába. Ott pofozták emberré. Maig érzik nyolcvan évesen is állandó támadókészségén.

Mint kerül szóba Fejes Endre, amikor a főszerkesztő cikket rendelt Szenes Ivánról?

Mert a Josephstädter-tájból dúsan kivirágzott az irodalom.

Mándy Iván is a földrésze. A Kerepesi úton lakott érett koráig. Reggel későn, ha ébredt, s kinézett az ablakon, a szemközti Kerepesi temető sírkövei köszöntötték. Csoda, hogy legderűsebb írását is átitatta a mélabú?

Az Erdélyi utca és a Teleki tér sarkán laktak a Pressburger-ikrek. Miklós a Giornale di Parma kritikusa lett,

amíg halálát nem lelte autóbalesetben. Gyuriból Giorgio lett. Színházi rendező, regény és drámaíró, kulturális diplomata. Néhány évig a Múzeum utcában, a régi Országház épületéből lett Olasz Intézetben igazgató.

Hát Szenes Iván? Mindjárt szó esik róla.

A Népszínház utca meg a József körút sarkán, a mostani amerikai zsömlébe fasírt helyén terült el a Simplon kávéház. Tele volt mindig. A szemközti házból a Rákosi Jenő Budapesti Hírlapjától idejárt a jobboldal, a Conti utcából a Népszavától a szocik. Jól el voltak egymás mellett. Itt tanyázott Kassák, a főpincért itt lejmolta mindig Zelk Zoltán, a nincstelen poéta.

Ennyi bevezetés után következhet Szenes Iván.

Állítólag ő is a Józsefváros gyermeke. Mégsem lett író. Tolla mégis híressé tette. Irodalmi bedolgozó volt. Bérköltő. Slágergyártó. Régi iparoscsalád sarja. Szórakoztatóiparosok voltak felmenői. Apja, Szenes Andor színpadi író, slágerköltő (Maga rég nem lesz a világon..., Ott fogsz majd sírni, ahol senki se lát..., Ne sírj kislány, minden május tovaszáll...) Megannyi léha örökbecs.

Nagybátyja, Szenes Andor a Pesti Hírlapban és a Színházi Életben írta Szenes ember aláírással groteszk rigmusait és humoros sziporkáit. A buta ember címmel írt vígjátéka (1921) a Belvárosi Színház komoly sikerdarabja volt. Az alvó férj (1926) a Vígszínház sikere. A mai bábszínház helyén működött Andrassy Úti Színház kabarékorában minden új műsora játszotta tréfáit.

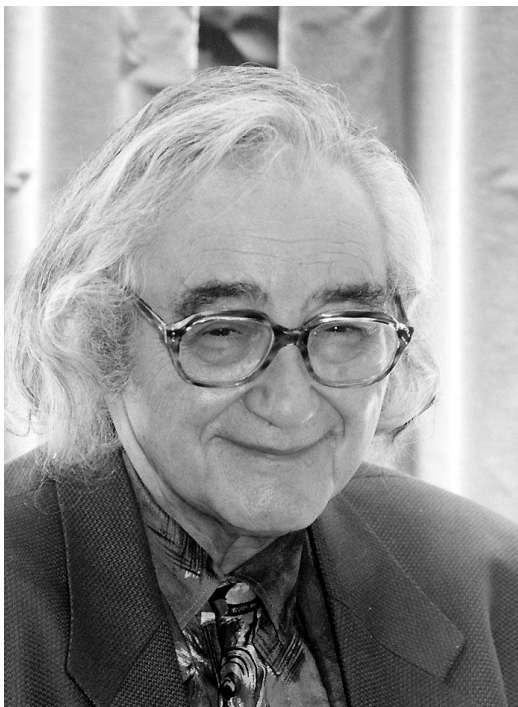
Apja szórakoztatóipari kézműves. Kálmán Imre és Lehár operettjeinek dalait ő költötte magyarra. A Montmartre-i ibolya című Kálmán-operettet a pap dolgozta át magyarra. 1954. szeptember 17-én megnyitották a Fővárosi Operett második játszási helyét, a Blaha Lujza Színházat. Kálmán Imre: Montmartre-i ibolya a nyitó előadás. Szenes átdolgozta édesapja átdolgozását. A toldás-foldásban szerzőtársai: Lőrincz Pál és ki más, mint Kertész Imre (!)

Szenes Iván 1945–1948 között köztisztviselő a Városházán. Fodor Gyula, kommunista alpolgármester titkára. 1948–1949-ben a Világosság, a Szociáldemokrata Párt délutáni napilapjának munkatársa. Vonzalmai azonban a szórakoztatóiparhoz sodorják. Rémlík, mintha Tolnay Klári a Művész Színház zenés bohózatában (Házasság hármásban) azt énekelte: „A szerelmi ábécében a T a tisztesség, Nem kell félni, nem bánt a néni, Talán még csókot is ad...” Horváth Jenő dallamaihoz talán mégsem Szenes írta a fenti verset, inkább a méltatlanul elfelejtett másik dalköltő, Halász Rudolf. Valószínűbb, mivel Halász papája a gyerekszínházás Siliga bácsi volt, a Simplon törzsvendége, Várkonyi és Nemzeti színházbeli kor- és elvtársai onnan merítették az ismeretiséget. Szenes akkor még alpáríbb színházaknak faragott rímeket. A Jókai téren üzemelt a Medgyaszay Színház. Kodály Zoltán utaltatta ki az egykori trágár Komédia Orfeumot Medgyaszay Vilmának a magyar dalkultúra fölvirágoztatásáért megdolgozott éveit. Igazgatója a sanszonett és Somogyi Kálmán. Utóbbi 1928–1938 között a Komédia Orfeumot dirigálta.

Medgyaszay a színházhoz csupán nevét adja, Somogyi a varrógépes Singer apjától maradt pénzét, valamint megbízható rossz ízlését. „Egy emésztéssel kapcsolatos durva élcet képes volt napokig cizellálni, hogy jól alá legyen támasztva, és mindenki megértse” – emlékezett rá Kellér Dezső. Szenes itt átdolgoz, fordít, színre alkalmaz.

A Medgyaszay Színház igazán a magyar színház egyik mélypontja. Jellegzésül: egy megmagyarított francia bulvár szereposztása így festett: Combi – Lénárd Béla, Combiné – Szapáry Gabi. Van azonban lejjebb a Jókai téri orfeumnál.

Szenes slágert ír Szerdahelyi Zoltán zenéjéhez. Harmat Imre (Teve van

egypúpú...) abszurdjaival vetekedő „Három aranyásó ment a hegyek közt a vízesés felé, halihó, az aranyért”. A blödlit nem egyedül költötte, hanem Lóránd Györggyel négykezesben. Miként írnak ketten társszerzésben dalszöveget? Rejtély.

Az megérthető, miért ír Lóránddal társban. A Rózsa utca 50-es házban, a Grafikus Szövetség átalakított színháztermében működni kezd az Új Színház (1945). Kurta életében gyakran változtat nevet, a direktió azonos marad. Igazgatója Lóránd György „a zsák- és ponyva-szakmából”. (Dalszövegíró. Talán című angol keringőjét

Karády énekelte. Kétszázötvennél több filmdalszövege, táncdala volt közismeretlen.) Szöveget írt Breitner János, Walter László, Szűcs János, Illiczky László, Virág Elemér zenéjéhez. Egyetlen családi érdekessége, hogy Peter Lorre távoli rettyutyája. Lóránd megosztja Szenessel a jogdíjon és a színház szép szőke színésznőjén, Kornai Marianne-on, aki Lóránd eljegyzett arája, de hamarosan nagy szerepet kap Szenes Iván életében. Ugyanis összeházasodnak mindhalálukig. (A televízió különböző műsoraiban gyakran ismétlik Szenes Andor: A szenesember című jelenetét. Kornai itt Latabár Kálmán partnere.)

Az államosítás majdnem derékba törte Szenes rímiparos pályafutását. Szükségtelen a rímdaráló gép. Az asszonánctermelő. Vagyis kecskerím-pásztor; tudják: olyanok a kecskerímek, / Mint mikor a kecske rí, mek.

Ismét hivatali tisztviselő lesz, de a szórakoztatóiparban, Goda Gábor, kultúrtaácsnok 1948. október 8-án közlése a Magyar Színházat, a Városi Színházat, a Nagycirkuszt, a Fővárosi (Royal) Varietét, a Kamara Varietét a FÖNI (Fővárosi Népszórakoztató Intézmények keretén belül). Igazgató: Sásdi Károlyné. A személyzeti osztálynak vezetője: Baksa Soós László. Vezető állásban van itt az utóbb szociológussá lett László Bencsik Sándor, és az idővel zálogházassá vált táncos Klapka György, meg Szenes Iván.

1951–1956 között a Vidám Színház dramaturgia. 1956–1961-ben az Országos Cirkusz Vállalat varietéosztályának, valamint szabadtéri színházainak művészeti vezetője. 1961–1979 között a győri Kisfaludy és a József Attila Színház dramaturgia. 1979-től a Vidám Színház dramaturgia, kabarék szerkesztője, menedzsere. Minden vidám jelenet, színdarab az ő kezén ment át. Gyakran átdolgozottan jött ki keze alól.

Az írni kevésbé, überolni vastagon tudó újságírók leszlágerkirályozták. Nem volt az, nem volt slágerkirály. Rímiparos volt. Dalszövegtermelő. Nyálás nótákhoz költött verseket. Amikor a Táncdalfesztiválon új

időknek új táncdalai szólaltak meg, azokhoz is Szenes írta a szövegeket. Fekete munkásként. Név nélkül.

Termelt giccset, de állandó munkatársa volt Hofi Gézának. Ekvilibrista politikai érzékenységgel és szatirikus éllel.

A zenei formák eltűntek a színpadokról. Az utolsó harminc év kabaréterméséből egyetlen fülekbe ragadt, önálló szerzemény Hofi Géza (Marek Miklós-Szenes Iván) dala maradt meg: Én elszabtam, te elszabtad, ő elszabta... Sem zeneszerzők, sem szövegírók nem írnak új dalokat. Százéves időszerűségek, antik szövegfricskák, ásatással feltárt zenei leletek szólnak, ha a jelenkori színház nótára szánja el magát.

Néhány özönvízzel ezelőtt minden színházi évad slágerré énekelte valamelyik számát. Fodor Imre a József Attila Színház régi vágású, jó szímatú színházi róka igazgatója – hagyományápolásként – évadzáró bemutatóra zenés játékot rendelt. Számos emlékezetes előadás született így, sok nagy sláger is innen repült útjára. 44 éve a József Attila zenét rendelt Nádas Gábortól, dalszövegeket pedig Szenes Ivántól Somerset Maugham Otthon és szépség című vígjátékához. A prózai szövegét csattanósra magyarította Nemes László. Imádok férjhez menni lett az új címe. Várady Hédi lett a primadonna. Mellette Darvas Iván és Bodrogi Gyula nyársat nyelt angolsággal bájkolódta szerepüket ellenállhatatlanná. Benedek Árpád rendezte a mulatságot. Levehetetlen siker lett. Várady Hédi kidőlt. Váltotta Almási Éva. A nézők továbbra is dőltek. Azóta hol itt, hol ott felüti fejét az országban. Siker. Sláger a Kicsit szomorkás a hangulatom máma...vagy a Mikor egy angol mulat, Pooompás a haaangulat...

Maugham megzenésítését nem az Angyalföldön fundálták ki.

Max Reinhardt Maugham gúnyos színdarabjából Viktória címmel megrendezte Mischa Spoliansky zenés vígjátékát. Darvas Lili volt Viktória, aki feleségül megy háborúban elesett férje barátjához, Frederickhez. A halottnak hitt William hazajön. A két barát versengve igyekszik megszabadulni az asszonytól. Végül Viktória hoz-

zámegy egy harmadikhoz. Molnár Ferencné Darvas Lili előbb Berlinben (Komödie, 1926), utána a bécsi Theater in der Josefstadtban énekelte Somerset Maugham-ot. Bécsben is a Józsefvárosban.

Mégsem ajánlható színháznak idehaza, hogy a nagyszerű Spoliansky számaival mutassa be a darabot. Nádas nótái, Szenes dalszövegei eltéphetlenek ma már. 44 év után is élnek a színpadon. Élnek a régi nézőkben és az új nézőkben.

Éles eszű színházi szakember volt. Tudta a receptjét a közönség megragadásának. Majdnem tévedhetetlen dramaturgként előre kiszimatolta a siker lehetőségét, ha a tapshoz néha kiteker- te is a darab nyakát. Képes volt fülön fogni a közönséget.

Kiszámította a hatást. És jól tudott számolni. Valóban a VIII. kerületben lakott. Már az édesapja is ott lakott. 1089. Rezső tér 3.

*

Molnár Gál Péter, aki MGP-ként írta be magát a színház- és a médiatörténetbe, 1961-ben szerzett diplomát dramaturgként, de már 1960-ban a Petőfi Színház dramaturgja lett. A hatvanas évektől a Népszabadság kulturális rovatának munkatársa, egészen 1978-ig. Ekkor ugyanis a caracasi filmfesztiválra indult – madridi át-

szállással – a Ferihegyi repülőtérrel. A vámvizsgálatnál elkérték tőle a cigarettatárcáját, amely egy kicsempészésre szánt mikrofilmet rejtett. A mikrofilmet előző nap az akkori demokratikus ellenzék ismert személyisége, Kenedi János adta át neki, és a párizsi Irodalmi Újságnak írt cikkét tartalmazta. Az írás így is megjelent, de MGP-nek mennie kellett a pártlap Népszabadságtól.

Ekkor Molnár Gál a Magyar Színházi Intézet tudományos főmunkatársa lett, majd dramaturgként dolgozott a Pécsi Nemzeti, a Békés Megyei Jókai és a Veszprémi Petőfi Színházban. 1988-tól ismét a Népszabadság munkatársa, majd főmunkatársa volt.

2004 novemberében elismerte, hogy 1963-ban aláírta a belügyi beszerzési nyilatkozatot. Mint kiderült, a színikritikus azért lépett a III/III-as csoportba, mert homoszexualitása miatt megzsarolták.

Meghatározó színikritikái mellett megannyi tanulmányt és könyvet is publikált: Honthy Hanna és kora (1967), Olvasópróba (1968), Rendelkezőpróba (1972), Izgága Színház (1974), Színházi holmi (1976), Emlékpróba (1977), A Latabárok (1982), A Páger-ügy (1988), Latinovits (1990), Hogyan csináljunk rossz színházat? (1994), A pesti mulatók (2001). (Forrás: NOL)

VAN-E MODERN ZSIDÓ IRODALOM?

A *Szombat* folyóirat szemináriumsorozata

Szántó T. Gábor író, főszerkesztő vezetésével.

Műelemzések, vendégelőadók, kerekasztal-beszélgetések.

Őszi olvasmányaink szerzői: Saul Bellow, J. L. Perc, Joseph Roth, Zsolt Béla.

Új érdeklődők a szanto@szombat.org e-mail címen, vagy délutánonként a 302-0744-es telefonszámon jelentkezhetnek.

Helyszín: Bálint Ház (Bp. VI. Révay u 16.).

Időpont: minden második kedden.

További információk a *Szombat* folyóirat honlapján:

www.szombat.org

Partnerek: Mazsike, Bálint Ház

Polgársakk

Polgár Lászlóval beszélget Várnai Pál

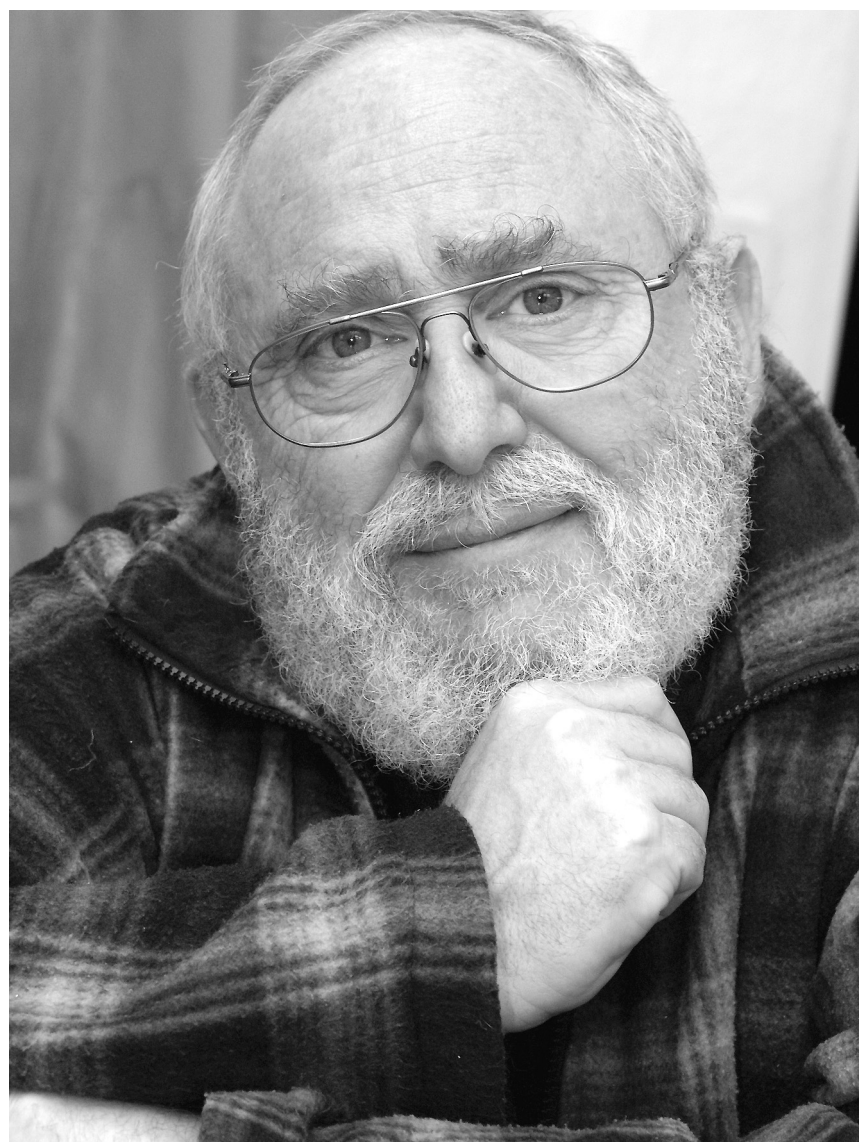
A neveléstudományok kandidátusa. Tanár, mesteredző, sakk-teoretikus, kreativitásfejlesztő játékok kitalálója. Tucatnyi könyv szerzője. A sakkbajnok Polgár lányok édesapja.

– *Mennyire elégedett három lánya sakkban elért eredményeivel?*

– Egyfelől elégedett vagyok. Hogyne lennék, amikor lányaim tizenöt olimpiai aranyérmet, egy tucat Oscar díjat, világbajnokságokat nyertek és közel harminc éve vezetik a női világranglistát. Zsuzsa volt az első nő a világon, aki férfiak közt nagymester lett, Ugyanakkor ezeket az eredményeket nagyon rossz körülmények között sikerült elérni. Még jobb eredmények születhettek volna, ha gáncsokkodás helyett támogatást kapunk. Elégedetlen vagyok azért is, mert a zseninevelés elmélete nem terjed olyan gyorsan, mint kellene, pedig ez mind az egyén, mind a társadalom számára igen hasznos lenne.

– *Elmélete szerint minden egészséges gyerekből zsenit lehetne nevelni. Egy időben volt szó arról, hogy két színes bőrű kislányt örökbe fogadnak. Másik kérdésem az, hogy miért pont a sakkra esett a választásuk, miért nem valami másnak az ismeretére nevelték a lányait?*

– Arról volt szó, hogy Aruba szigetről hozatunk két gyereket, de a Népszabadságban megjelent egy cikk, amely kifogásolta, hogy újabb kísérletbe vágjunk bele. (Ez még 1989 előtt történt. A szerk.) Addigra már éppen elegünk volt a hivatalos támadásokból. Mivel egy zseninevelési kísérletet csak nyugodt körülmények között lehet csinálni, lemondunk erről az újabb szándékunkról. Hogy miért a sakk? Kezdetben szóba került a mate-

Fotók: Tóth Csilla

matika és az idegen nyelvek is. Végül azért döntöttem a sakk mellett, mert ott a szellemi teljesítmény egzaktabban és objektívebben mérhető, mint a művészetben vagy a tudományban. Ha valaki leül sakkozni, vagy nyer, vagy veszít. Egy versenyen is általában a jobbik nyer. Bár nagyon nehezen ment, itt könnyebben el tudtam érni, hogy a gyerekek magántanulók lehessenek.

– *Zsuzsának gyerekként a matematikához volt érzéke.*

– Igen. Már ötéves korában oldott meg példákat az egyetemi tankönyvből. Mégis a sakk mellett döntöttem.

– *Lányaikat nem is járatták iskolába, otthon oktatták őket feleségével, aki szintén pedagógus. Mi az, ami kifogásolható a mai iskolarendszerben?*

– Először is nincs fegyelem, ami nélkül nem lehet tanítani. Túl sok a tantárgy és egyszerre nem lehet sok mindent tanulni. Egy gyereknek minél előbb szakosodni kell és előtte jó, ha megtanul néhány idegen nyelvet. A gyereket továbbá arra kell nevelni, hogy tudjon alkotó módon gondolkodni és cselekedni. A tudás öröme nagyon nagy élmény, de a gyerek azt csak akkor érzi meg, ha egy valamilyen már nagyon jó, s a szakosodást kis korban kell elkezdni.

– **Hogyan sikerült ilyen fegyelmezett és rendszeres nevelés, ilyen intenzív specializálódás mellett harmonikus emberekké formálni a lányait?**

– Fegyelem alatt nem a vak, hanem a racionális és önirányításos fegyelmet értem. Lányaim gyakorlatilag végig nevetgéltek az életet. Kisgyermekkoruk óta felkeltettük az érdeklődésüket, megszerettettünk velük egy tevékenységi területet, amit szívesen csináltak. A fegyelem tehát csak egy bizonyos keretet adott. Azt vallom, hogy az ember leginkább úgy lehet boldog, ha alkotni képes, ha magas szellemi teljesítményt ér el.

– **A Polgár nevelési elv kiindulópontja, hogy a sikerhez képességre, nevelésre és megfelelő környezetre van szükség. Milyen arányban kellenek ezek a tényezők?**

– Minden egészséges és érzelemben gazdag környezetben felnövő gyerekből lehet zseni. Vegyünk például egy olyan vidéket, mondjuk Munkácsot és környékét, ahol sok nemzetiiség élt egymás mellett. Ott egy házon belül laktak ruténok, oroszok, zsidók, szlovákok, ukránok és mások, s a gyerekek már kiskorukban beszéltek legalább öt-hat nyelven. A zsidó gyerekek még jiddisül, nem ritkán héberül is. S erre a soknyelvűsége szinte minden gyerek képes volt. Ez is bizonyítja, hogy az iskolákban bizony probléma van a neveléssel.

– **Úgy látom, a többnyelvűek között általában nagyobb százalékban vannak a zsidók. Egy kanadai költő egyszer a zsidók „nyelvi promiszkuitásáról” beszélt.**

– Nem hinném, hogy a zsidók jobb genetikai adottsággal születtek. Viszont könnyű volt kifejleszteni a nyelv-

véreiküket. Otthon jiddisül beszéltek, héberül imádkoztak, gyakran két vagy háromnyelvű környezetben nőttek fel.

– **Ismeretes, hogy az előző rendszerben a magyar hatóságok, de maga a Sakkszövetség is igyekezett akadályozni a Polgár lányok sikereit. Nem gondolja, hogy ezek a nehézségek még inkább sarkallták Önöket arra, hogy még jobban törekedjenek, hogy ne adják fel?**

– Biztos, hogy nem segített. Ha az ember hónapokig nem alszik és attól fél, hogy börtönbe vagy elmeorvosintézetbe zárják, ha a gyerek azt olvassa az újságban, hogy őt lelki nyomorékká nevelik, ez nagyon is akadályozza a gyermekek nevelését.

– **Mivel magyarázza a hatóságoknak ezt a dühös és kitaró ellenállását?**

– Amikor a lányok elérték a tanköteles kort, azt mondtam, magam szeretném megválasztani a tanulás számunkra legmegfelelőbb formáját. Ez pedig az volt, hogy a gyermekek egy évben egyszer vizsgát tehessenek. Ez azokban az években nem volt szokás. Ahogyan a sakkbán, ebben is mi voltunk az úttörők. A másságot pedig nem tolerálja a társadalom.

– **Nemcsak a felsőbb hatóságokkal, de magával a pártirányítás alatt álló Sakkszövetséggel is voltak konfliktusai. Emlékszem – hiszen magam is nagy híve vagyok a sakknak – hogy Szerényi Sándor, a Sakkszövetség akkori elnöke csak azért utazott ki a Fülöp-szigetekre, hogy megakadályozza Zsuzsa részvételét egy világversenyen.**

– Szerényi nem értette meg azt, hogy egy nő csak akkor sakkozhat a férfiakéhoz hasonló magas szinten, ha hasonló feltételek között készülhet, edzhet, játszhat. Ők arra hivatkoztak, hogy a női sakkozók a férfiaknál jóval alacsonyabb szinten játszanak, tehát amit én állítok, az vagy elmebetegség vagy államellenesség. Itt kezdődtek a problémák. Szerényi (Kádár régi harcostársa) valóban kiutazott a Fülöp-szigetekre és azt kérte a Nemzetközi Sakkszövetség kongresszusán, hogy Zsuzsát tiltsák el a versenyzéstől és vonjanak le tőle száz értékszámot. (Zsuzsa akkor már a felnőtt női világranglista első helyén állt). A soron következő kongresszuson, Dubaiban, minden versenyzőnek adtak plusz száz pontot, kivéve a Polgár lányokat, így került le Zsuzsa az első helyről.

– **Hogyan viszonyultak mindehhez a magyar sakkozók? Nem foglaltak állást óvatosságból? Vagy inkább irigységből, féltékenységből támogatták a Sakkszövetséget?**

– Abban az időben ez nem volt egyszerű dolog. Valóban szerepet játszott az irigység, sőt, az antiszemitizmus is. Leginkább azonban a félelem lehetett az ok, hiszen abban az időben a Sakkszövetség volt az, amely engedélyezte a versenyekre való kiutazást. Ezért sem merte senki megkockáztatni, hogy mellettünk egy jó szót is szóljon. Meg szeretném mégis említeni, hogy amikor engem és Klárát börtönbe vagy elmeorvosintézetbe akartak zárni, a gyerekeket pedig állami gondozásba adni, akadt két sakkozó, akik kiálltak értünk: Forgács Gyula nemzetközi mester és Kállai Gábor nagymester. Ők nem vállalták, hogy ellenünk valljanak. De ha 1984-ben Zsuzsa nem kerül a női világranglista élére, és nem jönnek hozzánk külföldi újságírók és tévétársaságok, akkor ki tudja, hogy mi történt volna.

– **Szóljunk pár szót a Polgár család zsidóságáról. Ön, személy szerint, mennyiben részesült zsidó nevelésben?**

– Nagyszüleim ortodox zsidók voltak. Sajnos nem ismertem őket, hiszen családjuk kilencven százalékát kiirtották Auschwitzban vagy munkaszolgálatban pusztultak el. Szüleim vallásos emberek voltak, apám a gyöngyö-

si hitközség elnöke, nevelőapám pedig a gyöngyösi főrabbi volt. Én hamarabb tudtam olvasni héberül, mint magyarul, de tizenéves korom óta ateista vagyok. Feleségem, Klára családja pedig, az akkori kárpátjai viszonyok között igyekezett megőrizni a zsidó hagyományokat. Az én lányaim viszont már a Kádár rendszerben is hatágú csillaggal a nyakukban játszottak.

– *Mit gondol, mekkora szerepet játszhatott a fent említett diszkriminációnál zsidóságuk, illetve az antiszemitizmus?*

Ez nehéz kérdés. Ha ugyanezt az utat egy nem zsidó járja be, a problémák nagy részével neki is szembe kellett volna néznie, ha nem is ennyire. Bennünket sok ország, így az Egyesült Államok, Hollandia, Ausztrália

hívott. Én viszont úgy voltam vele, hogy magyar vagyok, s szeretnék ennek az országnak szerezni dicsőséget. Lehet, hogy ha előre látom a jövőt, akkor másként döntök. Akkor nem az antiszemitizmust éreztük fő problémának. Ma ebben a tekintetben sokkal rosszabb a helyzet.

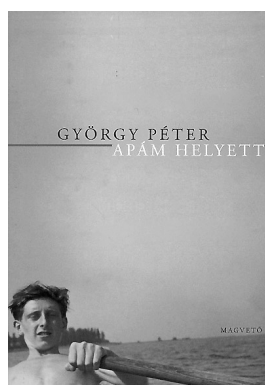
– *Polgár László nemcsak három zseniális lány apja, korábbi edzője, menedzsere, hanem egy ma is rendkívül alkotó ember. Se szeri se száma különböző könyveinek. Nemrég színdarab-írásra is adta a fejét. Újabban pedig kitalált egy új játékot, a csillagsakkot. Csillagsakk könyveket ír, versenyeket, táborokat szervez a csillagsakk népszerűsítésére. Miért volt szükség erre az új játékre?*

– Évtizedek óta foglalkozom kreatívításfejlesztéssel. A hagyományos

sakk két-hároméves, és mindez idő alatt semmit nem változott. Úgy gondoltam, hogy a mai világban a sakknak is gyorsabbnak kellene lennie. Először a hagyományos sakktábla méreteit próbáltam kisebbiteni, majd egyszer, Izraelben véletlenül jöttem rá a csillagsakkra. Ugyanis rá néztem az izraeli zászlóra és benne a hatágú csillagra s arra gondoltam, miért ne lehetne a sakkot egy hatágú csillag alakú táblán játszani. Itthon aztán barátaimmal nekiálltunk csillagsakk könyveket írni, ezekből is van már negyven. Rendeztünk több mint száz versenyt, az idén már a harmadik világbajnokságra kerül sor. Vannak komputer és internetes programok is. A csillagsakk különösen a gyerekek körében népszerű, Izraelben is sok iskolában tanítják.

„Ott keresett szövetségest, ahol félnie kellett volna”

Az utóbbi években számos, szülőkről, elsősorban apákról szóló visszaemlékezés látott napvilágot magyarul, s ezek között kitüntetett helyet foglalnak el azok, ahol – a szülőhöz való viszony mellett – a szerző saját ismeretét is elmélyíti. Ahol nemcsak a szülő vagy apa az írás témája, hanem, Turgenyevtől kölcsönözve, az *Apák és fiúk* problémája is. Ezek közé tartozik György Péter műfajilag nehezen meghatározható könyve, amelyet felfoghatunk családtörténetnek, esszének, esszéciklusnak, regénynek, kor-, illetve kőrtörténetnek is. Az *Apám helyett* két szálon fut, s ennyiben a regény műfajára emlékeztet: az egyikben apja

György Péter:
Apám helyett.
Magvető Kiadó.
2011. 3490 forint.

szokatlan és kanyargós életpályáját veszi górcső alá a szerző, amelyet szisztematikusan beágyaz a kor, elsősorban a Kádár korszak, történetébe. Ez a másik szál. Rendkívül széles háttéranyagból merít a könyv: megjelenik benne a Kádár korszak politikai, társadalmi és kultúrtörténete, az európai holokauszt irodalma és emlékeztörténete, valamint a könyv főtémájához kapcsolódó, az apaportré háttérül

szolgáló irodalmi és művészeti alkotások. Az olvasó szinte elveszni látszik ebben a gazdag és szerteágazó forrásokból összeállt könyvben, míg végül rájön, hogy itt minden összefügg, s hogy György Péter úgy kísérel meg elmesélni apja történetét és személyiségét, hogy az a politikai és társadalmi közegbe ágyazva érthetőbb legyen. „Mindent megérteni és mindent megbocsátani?” (Tout comprendre c’est tout pardonner?)

A Horthy és nyilas korszakot, a deportálást és a munkaszolgálatot túlélő zsidóság túlnyomó része felszabadulásként, életmentésként fogta fel 1945-öt. A lakosság zöme viszont a háború végét vereségként fogadta, saját veszteségeit számlálta, felelősségét hárította, és – önző érdekből is – jobbára könnyel, ellenségesen fogadta a táborokból és a gettóból visszatérőket. A többségében zsidó kommunista vezetés, a lakosság egye-

tértésével kitörölte a társadalmi emlékezetből a zsidóság múltbeli szenvedéseit, ahogyan évtizedekre tabu lett Trianon, a Don kanyar és a szovjet munkatáborok is. A „zsidó” szó, még a zsidó családokban is csak elvétve hangzott el. Tudjuk, hogy a lágerekről írott visszaemlékezések más országokban sem találtak megértésre. Az „élmény”-beszámolók felfoghatatlan szörnyűsége értetlenségre, süket fülekre talált. Nem véletlen, hogy ezeknek a könyveknek a szerzői közül olyan sokan saját kezükkel vetettek véget életüknek. Elie Wiesel, Auschwitz túlélője írja, hogy ott volt, s mégsem hiszi el, ami ott történt. György Péter említi a lengyel Jan Karskinak, a lengyel Honi Hadsereg tisztjének ismert történetét, akinek a lengyel zsidók megsemmisítéséről szóló beszámolóját Amerikában sem Felix Frankfurter bírő, Rooseveltt barátja, sem maga Roosevelt amerikai elnök nem hitte el, s ez tragikus következményekkel járt az európai zsidóságra nézve.

György Péter édesapja, a bori tábor túlélője, kutatóorvos, majd környezetvédő, lezártak tekintette az előző korszakot, zárójelbe tette az átélt szenvedéseket. Borban írott naplóját, amelyhez fia csak évtizedekkel később férhetett hozzá, elrejtette. Az '56-os forradalomról szóló feljegyzései nem is kerültek elő. Illúziói voltak a katonatiszt és hazafi nagyapának is, aki még akkor is üdvözölte a Felvidék visszacsatolását, amikor már formálódtak a zsidótörvények. Hasonló, a szerző szerint egész életére kiterjedő ellentmondásba keveredett az apa is, akit magyar hazafiságában következetesen megzavart zsidó származása. A menekülésnek számos módja létezik: 1945 után sok zsidó, nem egészen elítélhető módon (bár ezzel nem mindenki fog egyetérteni) hozzásimult az új rendszerhez, belépett a pártba, teljes jogú állampolgárnak érezte magát, örült, hogy nem firtatták a vallását, gyerekei elől is eltagadta származását. A szerző nagyapja is, apja is korán beléptek a kommunista pártba, mintegy magyarságuk igazolásaként, s a múltnak hátat fordítva a jövőre vetették szemüket. A művelt apa a népi írókhoz vonzódott, a parasztságban

vélte megtalálni azt a társadalmi marginalitást, amit zsidóként maga is megtapasztalt. „Az ő „boldog korszakát”, a Kádár érárt nevezi a szerző idillnek, amelyben az apa megtehetette, hogy nem túlélőként, hanem a társadalom hasznos, egyenrangú tagjaként folytassa életét. Feledésbe ment 1944, ahogyan, később 1956 is, egy másik tabu. A családban nem esett szó az apa életének meghatározó eseményeiről. A kamasz Péter két társadalmi körben fordul meg: 56 börtönviselt kommunista elitje („az igazi kommunisták”) valamint a keresztény úri osztály körében, és hosszú ideig nem méri fel kellőképpen a két kör közötti mérhetetlen szakadékot. Csak akkor ébred rá, hogy ő egy „második generációs holokauszt túlélő”, amikor Amerikában ez angolul elhangzik valakinek a szájából. Magát is csak akkor vállalja nyilvánosan zsidónak, amikor a budapesti utcán lezsidózták 2010-ben. Ezek a megrázó élmények hozzásegítették, hogy a korábbinál őszintebben s realisabban nézzen szembe önmagával.

Amikor a hamis biztonság és otthonosság korszaka a Kádár-korszak megszűntével véget ért, a „nem zsidó zsidó”, öngyűlölő apa ismét ott keresett szövetségest, ahol félnie kellett volna: a szélsőjobb köreiből. Kapcsolatba került a jobbikosokkal, tagja lett a Palesztin–Magyar Baráti Társaságnak, tüntetett Izrael ellen, viszolygással, idegenként beszélt hitsorsosairól. Az antiszemitizmus okát a zsidók feltűnő, helytelen viselkedésével próbálta magyarázni. Módszertelenül próbált annak, amikor fiát a jobboldal megdicsérte ú.n. „nemzeti identitásáért”. Azt sem helyeselte, hogy a múlttal foglalkozik, zsidó lány helyett élettársnak is egy „rendes sikszét” kívánt a részére. Nem csoda, hogy a szerző fokozatosan rájött: köztük „nincs mód vitára”. Nem mintha azelőtt erre túl sok lehetőséget adott volna a magába zárkózó, és a családját 1973-ban elhagyó családfő.

György Péter könyvében részletesen elemzi a Kádár-korszakot, amelyel korábban is számos írásában foglalkozott. Hangsúlyozza, hogy az 1956 és 1989 közötti évek amnéziájáért, elfojtási politikájáért a társadalom

óriási árat fizetett a rendszerváltás után. A kibeszélés, a múlttal való szembesülés elmaradása vezetett ahhoz a mérhetetlen tudatlansághoz, manipulációhoz, agresszióhoz, hazugsághoz, gyűlölethez, amelynek ma is tanúi vagyunk. György Péter részletesen elemzi az 1957. május elsejei felvonulást, amikor félmilliónyi, vélhetően lelkes tömeg előtt Kádár konszolidációt és biztonságot ígért, egy optimista, de hamis jövőképet vázolt fel, feloldozva az embereket mindenmű múltbeli felelősség alól egy homogén ideológia nevében. Megegyezést kínált a társadalomnak – annak melegezésére –, cserébe – a szerzői feltételezés szerint – hallgatást kért mind 1944-ről, mint 1956-ról. Valóban felmentést ígért az '56-ról való hallgatás árán a '44-ért felelőseknek? Ez lenne az a bizonyos „aki nincs ellenünk, az velünk van”? S azt vajon miből gondolja a szerző, hogy a felvonulás résztvevői nagyjából ugyanazok az emberek voltak, akik fellázadtak a Rákosi rendszer ellen? Talán van erre vonatkozó statisztika?

Az is meglep, hogy a könyv a háború utáni hallgatás esetében szinte egyenlőségjelet tesz a túlélő zsidók és a deportálásban résztvevő, a zsidók házait kifosztó vagy az azok sorsához közönnel viszonyuló rétegek között. Mert, úgymond, nemcsak a túlélő áldozatok vesztették el hazájukat, hanem a „másokat házuktól, hazájuktól, életüktől” megfosztók a kommunista rendszerben „maguk is hazátlanok lettek... maguk is idegenné váltak”. Majd azzal folytatja, hogy szégyenérzetük, netán büntudatuk a kommunisták könnyű prédájává tette őket.

Nem túlságosan jóindulatú itt a szerző, amikor azt feltételezi, hogy ezek az emberek a zsidókhoz hasonlóan lettek hazátlanok? Hogy szégyent és büntudatot éreztek?

Félelmet igen, felelősséget, megbánást aligha. Meg sajnálatot a maguk veszteségeiért. Hogy a vicces mondással éljek: lehet, hogy nekik is fáj, de nem ott. Az viszont kétségtelen, hogy nem megbüntetni, hanem megnyerni akarta őket a rendszer, s ebben nem volt nehéz dolga.

Itt kezdődött el az apa „boldog korszaka” is, amely 1989-cel véget ért s

attól kezdve egy, a közvetlen környezete számára is nagyon ellentmondásos, és érthetetlen utat választott. Ekkor már a zsidóságot rejtegetőből a zsidógyűlölők társaságát, szövetségét kereső boldogtalan ember lehetett.

A szerző felteszi a kérdést, hogy „milyen erkölcsi feladatot ró valakire (ebben az esetben őrá) az, amit akarta ellenére, szemtanúként látott?” Milyen feladatot ró rá apja története? Semmi esetre nem az ítélezést, válasszolja, hanem azt a lehetőséget, hogy újraírja, ami kettőjükkel történt.

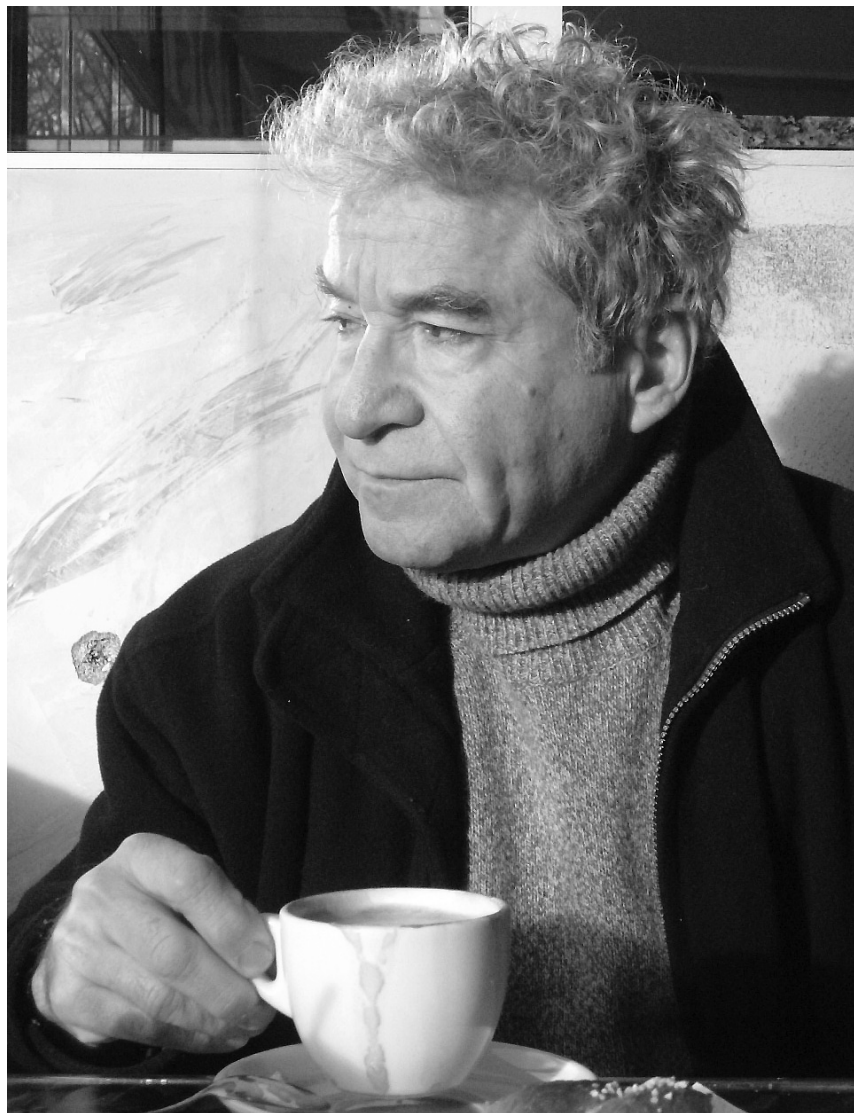
Apjáról szóló könyvének nem kis részében a Kádár-korszak homogén kultúráját, „homogén ideológiai terét” elemzi a szerző, majd nem kevésbé részletesen foglalkozik a neoavantgárd művészettel, amely, mintegy, átmenetiséget képez a rendszerváltással bekövetkező kulturális szabadsághoz. Az az érzésem, hogy György Péter túl nagy jelentőséget tulajdonít a neoavantgárdnak – a korszak mainstream kultúrájának rovására. Egyébként is túlméretezettnek tűnik a könyv ezen része. Míg az apa története, jellemzése remekbeillő, ahogyan az a Kádár korszak leírása is, mintha a szerző itt elveszne a részletekben. Igaz, a részletességet egy bizonyos fokig indokolhatja az apa művészetek iránti érdeklődése.

Amnézia, felejtés, elhallgatás a könyv egyik központi témája. Ezek a fogalmak minduntalan feltűnnek György Péter publicisztikájában is, és jelenlétük itt kísért mindennapjainkban.

Pár szót a könyv stílusáról. A hosszú, szövevényes mondatokban a szerző gyakran él összetett szavakkal, mint például „emlékezettörténet”, „mentalitástörténet”, „felejtéspolitik”, „emlékezetközösség”. Német nyelvi hatás lenne ez? Vagy modorosság? Vagy a fogalmi pontossághoz elkerülhetetlen szóhasználat?

Egészében véve az *Apám helyett* egy rendkívül kulturált, az elmúlt évtizedeket alaposan ismerő, számos, nem mindenki által észrevett összefüggésre rámutató, a múlttal és apjával őszintén szembenéző szerző munkája. Bátor könyv, amelyben valahol mindegyikünk magára ismerhet.

Várnai Pál

„Zoháarul álmodom”

Uri Asaf költő és festő héber műfordítóként sem ismeretlen a Szombat olvasói előtt. Másfél évvel ezelőtt, vers-, próza- és lapunk internetes honlapján olvasható midrásfordításai után, nem kevesebbre szánta el magát, mint a *Zohár* magyarítására, ami – ha minden igaz – az Atlantisz Kiadónál lát majd napvilágot. Erről az egyedülálló vállalkozásról kérdeztük.

– Kicsit álnaiv leszek, hiszen sokszor meséltél már készülő munkádról, de kérlek, foglald össze pár szóban, mi is a *Zohár*, és mi ennek a könyvnek a története?

– Röviden azt mondhatnám, hogy „a Kabbala bibliája”, noha a 'kabbala' szó szinte elő sem fordul benne. Egy középkori misztikus műről van szó, amelyet a hagyomány szerint a híres talmudi bölcs, Rabbi Simon bar Joháj írt, aki, mivel részt vett a második Bar Kochba-felkelésben – fiával, Rabbi Elázárral együtt – évekig egy barlang-

ban rejtőzött Hadrianus katonái elől. Ez a tradíció persze csak a szöveg autentikusságát hivatott megalapozni, ugyanis – mint azt már a 19. századi bibliakutatás, majd Gershom Scholem is kimutatta –, „hamisítványról” van szó: a Zohár a 13. század végén élt spanyolországi rabbi, Mose de Leon műve. A Zohár tulajdonképpen hagyományos bibliamagyarázat, amelynek magva a Tórához írt kommentárokból áll – Mose de Leonnak egyébként e magyarázatok sokszorosítása és árusítása volt a fő megélhetési forrása.

– Ettől függetlenül az ortodox hagyomány befogadta a könyvet?

– Teljes mértékben, problémák csupán a Zohárból kifejlődő, azt magyarázó – a többek között Cordovero és Luria által művelt – tudomány, a kabbala tudománya körül vannak, amelyet egyes ortodox csoportok ma is istenkáromlásnak tartanak.

– A Zohárt még az ortodoxok is csak komoly vallási képzettség elsajátítása után forgatják. Mennyire emészthető ez a szöveg az átlagos bibliai műveltséggel bíró olvasóknak?

– Kifejezetten olvasmányos, sőt, olykor még túl egyszerűnek, átetszőnek, könnyednek is tűnik, igaz, a stílusát nem mondanám ragyogónak vagy színpompásnak: meglehetősen gyér szókinccsel dolgozó, sok önismerélt tartalmú szöveg.

– Misztikus műről lévén szó, azt hittem, inkább valami nyelvi túlburjánzás jellemzi.

– Szó sincs róla: Scholem azt mondta, harminc oldal Zohár elolvasása után az ember érti ezt az arámit. A szikár szókinccs korántsem azt jelenti, hogy könnyű fordítani: éppen az jelenti a kihívást, hogy valamiképpen gazdagítsam, meglevelem magyarral ezt a nyelvet, miközben a szűköségét is érzékeltetnem kell. Másrészt, a talmudi észjárás, a midrás-irodalomból táplálkozó logika, a rövidítések sokasága elképesztő gondolati tömörséget eredményez, így a főszöveg is gyakran kiegészítésre szorul.

– A Zohár számos kiadása közül te melyikből dolgozol?

– Az utóbbi években Daniel Matt és csapata – akikkel fel is vettem a kapcsolatot – elkészítette a hatalmas jegyzetapparátussal kísért Pritzker-féle ki-

adást (a korábbi, Sperling és Simon-féle angol verzió a kihagyások, pontatlanságok miatt használhatatlan), ám előtte ugyancsak megalkottak egy kritikai arámi változatot, ami bárki számára hozzáférhető, így én is ebből dolgozom. Néhány különösen nehéz szöveghely esetében előveszem Charles Mopsik francia munkáját is, bár ő kevés kommentárt hoz.

– Miért, a te fordításodban mennyi, illetve milyen típusú jegyzet szerepel majd?

– Több ezer jegyzet lesz, ezek egy része magyarázó jegyzet, a másik része pedig tallózás a rabbinikus kiadások hagyományos kommentárjaiból, de mivel bibliamagyarázatról van szó, így a bibliai idézeteknek rendkívül precíznek kell lenniük, a jegyzetek nem kevés része a Károlyi-féle fordítás korrigálásából ered.

– Azért jegyezzük meg, hogy létezik a Zohárból két magyar nyelvű szemelvénygyűjtemény. Mennyiben más a te fordításod?

– Az eddigi kiadások nem az eredeti arámból, hanem német és francia nyelvű kiadások alapján készültek, és bár híven tükrözik a Zohár nyelvét és gondolatiságát, nagyon kis terjedelmű gyűjtemények. Azt hiszem, unikális dolog, hogy a nagy világnyelvek mellett jelentős része magyarul is olvasható lesz, noha én is válogatást adok csupán. A teljes Zohár harminc-negyven könyvből, traktátusból áll, amelyek valószínűleg nem is ugyanattól a szerzőtől származnak, az egész fordítására tehát nincs lehetőségem. Bizonyos formában mégis teljességre törekszem: a Zohár magvának számító Tóra-magyarázatokból a Beresit*-re vonatkozó részeket fordítom, ami – terveim szerint – így is három vaskos kötetre rúg majd. Ráadásul a Zohár szellemét is ez tükrözi a leghívebben, hiszen Mózes első könyvében szerepel a legtöbb és leginkább misztikus magyarázatot (is) igénylő momentum, ennek – bár nem szeretem ezt a szót a Tóra kontextusában – már-már mitikus hősei, cselekményes történetei állnak legközelebb az olvasókhhoz.

– Nem úgy ismerlek, mint aki rájong a tömény misztikáért, mi adta mégis a lökést, hogy belekezdj? Nem

voltak fenntartásaid ezzel a szöveggel szemben?

– A végső lökést a már említett Pritzker-féle kiadás adta, annak is a tudományos körítése: elbűvölt a minden részletet körüljáró enciklopédikus magyarázathalmaz, ami világossá tette, mi minden rejlik ebben a műben. Ez a tudományos hozzáállás nemcsak abban segít, hogy mindenkihez közelebb hozza ezt a világot, de talán a kabbala körül manapság tenyésző áltudományos iparág által terjesztett tévhiteket is képes eloszlatni. Egyébként korábban valóban nem olvastam a Zohárt, tehát az ismerkedés tulajdonképpen a fordítással kezdődött. Inkább tartottam tőle: féltem, hogy egyrészt túl halachikus, másrészt pedig, hogy naivsága csalódást okoz a világirodalom epósaiban, a filozófiában jártas olvasóknak. Rá kellett azonban döbbernem, hogy ha nem is a felszínen, de egészen különös – leginkább a platóni ideatanhoz hasonlítható – filozófiai világkép bontakozik ki belőle, amennyiben a teremtet világot az égi világ tükörképének tekinti. És a maga hősei is megvannak: az életfa attribútumait megtestesítő Ábrahám, Mózes vagy Sámuel, bár a főszereplő nem más, mint maga a Sechíná, az isteni jelenlét.

– Nyilván nem közömbös számodra, hogy költőként milyen szövegekkel foglalkozol intenzíven. Formálja ez a munka a költészetedet akár nyelvéleg, akár gondolatilag?

– Pontosan megítélni nem tudom, de annyi bizonyos, hogy amióta fordítom, „zohárul” gondolkodom, álmodom, és ezeket olykor fel is jegyzem – tehát egyfajta bűvópatakként jelen van az asszociációimban, visszaköszön az életemben: a napokban is a Zohár egyik kedvelt témájáról, az alvilágról álmodtam.

– Milyen műfordítói terveid vannak a Zohár után?

– Gondolkodom egy másik, ha lehet azt mondani, még misztikusabb mű, a Bahír könyve fordításán, ám egyelőre minél többet olvasom, annál inkább elbátortalanodom. De a Zoháron való munka még biztosan eltart vagy másfél évig.

Csáki Márton

* Mózes első könyve. (a szerk.)

A Zohár Könyve

Részlet a Sára Élete (Hájé Szará) című fejezetből

Rabbi Jehuda elmondta, hogy Ábrahám „jelre” bukkant abban a barlangban, és azóta a szíve-lelke oda húzta. Egyszer, mikor oda belépett, meglátta, hogy ott fekszik Ádám és Éva.¹ De honnan tudta, hogy ezek ők? Mert mikor Ádám arcára nézett, megjelent előtte az Édenkert kapuja, amelynek közelében ugyanez a képmás áll. *Jöjj és lásd*, az életből távozó ember, még utoljára megpillantja Ádám arcát, és azon nyomban meghal. Aki Ádám képmását látta, az nem menekülhet. Ábrahám az arcára nézett, és látta a képmást, és mégis életben maradt. Fény világította meg a barlangot, ahol egy lámpás égett. Ábrahám ilyen lakhelyet akart, a szíve állandóan erre a helyre vágyott. *Jöjj és lásd*, Ábrahám bölcsen cselekedett, amikor Sára számára temetkezési helyet keresett. Mert nézd, mikor erről tudakozódott, nem kérdezett azonnal a barlang felől, de nem is akart elkülönülni tőlük [a hitteusoktól]. Csak így szólt, *adjatok nekem temetésre való örökséget, ti nálatok, hadd temessem el az én halottamat én előlem* (Ter 23, 4). Mondhatnád, hogy Efron² nem is volt jelen, pedig ő ott volt: *Efron pedig ül vala a Khéth fiai között* (u. o. 10). Ekkor Ábrahám nem árult el semmit, csak annyit mondott, ami írva van: *és szóla a Khéth fiainak* (u. o. 3). Hogyan lehet, hogy Ábrahám közöttük akart temetkezni, a tisztátalanok között, és keveredni akart velük? Azonban okosan cselekedett, és Ábrahám példája lekéül szolgál számunkra a körültekin-

A Zohár könyvének egy 1558-as kiadása

tésben. Nagyon vágyott a barlangra, de mivel Efron jelen volt, nem kérdezte őt, nem fedte fel a szándékát a barlang felől. Ehelyett, először olyasmit kért, amire nem is volt szüksége, és a többiekhez szólt, nem Efronhoz. De a többiek, Efron jelenlétében így szölkent neki: *hallgass meg minket uram, Istentől való fejedelem vagy te mi közöttünk. A mi temetőhelyeink közül, amely legtisztességesebb, abba temesd el a te halottadat* (u. o. 6). Hogyan írták? *Efron pedig ül vala*. Az *ül* [héb. jásáv, múlt időben] azt jelölte, hogy ő már Ábrahám szavai előtt is ott volt. Ezután [Ábrahám] azt mondta: *hallgassatok meg engemet és esedez-*

zetek én érettem Efron előtt, Czohár fia előtt, hogy adja nekem Makpelá barlangját (u. o. 8-9). Ne gondoljátok, hogy azért nem akarlak benneteket, mert különb vagyok nálatok, én [mondom], hogy *közöttetek* akarok temetkezni, nem akarok különválni tőletek, hiszen szükségem van rátok.

Rabbi Elázár így szólt, mi történt, mikor Ábrahám a barlangba lépett? Egy [eltévedt] borjút kergetett, ahogy írva van: *a baromhoz is elfuta Ábrahám* (u. o. 18, 7), és a borjú a barlangba szökött, és ő utána ment, és ekkor látta, amit látott.³ Más magyarázat szerint, Ábrahám minden nap imádkozott, és egyszer kiment a mezőre, amelynek felcséges illata volt. Ott meglátta, hogy a barlangból fénysugár ered, ezért ott imádkozott, és ott beszélt vele a Szent, áldott legyen.⁴ Azért kérte [a barlangot], mert állandóan erre a helyre vágyott. Kérdezhetné, vajon miért nem kérte mostanáig? Hogy ne kérdezősködjének, és ne gondolják, hogy szüksége van rá.⁵ Megvárta, amíg eljön ennek az ideje.

Jöjj és lásd, Vajon Efron látta a barlangban azt, amit Ábrahám látott, hogy oka legyen megtagadni a barlang eladását? Biztos, hogy nem látott semmit, mert a „dolog” csak a tulajdonosnak mutatkozik meg. Ezért Ábrahámnak megmutatkozott, mert neki szánták, nem Efronnak, akinek ebben nem volt része. Efronnak semmit nem mutattak, ő ott csak sötétséget látott, ezért adta el. Ő azt is eladta neki, amit Ábrahám korábban nem kért, mert Ábrahám csak ennyit mondott: *hogy adja nekem a Mákelá barlangját*, mire [Efron] azt mondta: *azt a mezőt néked*

adom, s a barlangot, mely abban van (Ter 23, 11). Efront csak bosszantotta a „dolog,” mert nem tudta, mi rejlik benne. *Jöjj és lásd*, mikor Ábrahám először belépett a barlangba, fényt látott és mikor felszállt a por, két sír bontakozott ki a sötétségből. És ekkor Ádám,⁶ a képmása szerint felemelkedett, és látta Ábrahámot, és mosolygott. Ekkor Ábrahám elhatározta, hogy ide fog temetkezni. És Ábrahám megszólította: a hely ura kérlek, mondd meg, ide vagy láncolva? Ő válaszolt: a Szent, áldott legyen, akortól mostanáig ide temetett engem, és míg te a világra jöttél, én egy parittyabőrben rejtőztem. De hála neked, mostantól feltámadhatok, és velem együtt a világ. Lásd, mit írtak: *így erősítették meg a mező és a benne lévő barlang* (u. o. 20). [Ez a hely] valósággal felmagasztosult,⁷ ilyesmi még soha nem fordult elő. Rabbi Ábá szerint, [felkelt] *a mező és a benne lévő barlang*, Ábrahám jelenlétében valósággal felemelkedett. Korábban nem látszott semmi ezen a helyen, de ami eddig rejtett volt, felkelt és felemelkedett, és [ezzel együtt] minden felmagasztosult.

Rabbi Simon azt mondta, hogy mikor Ábrahám belépett a barlangba, hogy Sárát eltemesse, Ádám és Éva felkeltek, és nem akartak tovább a sírjukban maradni. Azt mondták, hogy a bűn miatt, amelyet ebben a világban elkövettünk, már megcségyenültünk a Szent előtt, áldott legyen; most a ti jó cselekedeteitekkel szemben még jobban szégyellhetjük magunkat. Ábrahám így válaszolta: majd [felemelem a szavam] az érdekekben a Szent előtt, áldott legyen, hogy előtte soha többé ne kelljen szégyenkeznetek. Közvetlenül *azután, eltemetvé Ábrahám (128b) az ő feleségét Sárát* (u. o. 19). Mit jelent az *azután*? Azután, hogy Ábrahám ezt [Ádámnak és Évának] megígérte. Ádám ezután visszatért a helyére [a sírjába], de Éva nem,⁸ amíg Ábrahám maga tette őt Ádám mellé, és Ádámnak szólt [Éva] érdekében, miként írva van: *Azután eltemetvé Ábrahám az ő feleségét Sárát*, [héb. את שרה]. Ahol az „את” [a tárgyeset jeléül szolgáló kötőszó] megerősíti az Éváról mondottakat. Ezután visszakerültek a helyükre, ahol

eddig is voltak, mivel ez az égnek és a földnek eredete, amikor teremtettek⁹ (Ter 2, 4). Az *amikor teremtettek* [héb. behibar'am], melyet úgy olvassunk, hogy „Ábrahám által”. Az „ég és a föld eredete” Ádám és Éva. Nem azt írták, hogy ők „az ég és a föld”, hanem ők *az égnek és a földnek* leszármazottai, nem az emberiségé.¹⁰ Így erősített meg az ő [végleges sírhelyük] Ábrahám által. Honnan tudjuk? Azt írták, *így erősítették meg a mező és a benne lévő barlang Ábrahámnak* (Ter 23, 20). Ábrahám születése előtt Ádám és Éva nem voltak „megerősítve” a helyükön, abban a világban.

Rabbi Elázár azt kérdezte Rabbi Simontól: vajon ez nem kettős [két] barlang? Mert a neve azt sugallja,¹¹ hogy „kettős barlang”. Aztán az Írás így nevezi: *a Makpelá mezejének barlangja* (u. o. 19), ahol a mező a „kettős” [és nem a barlang]. Ő így válaszolt: ez a Makpelá barlangja, mint mondták: *hogy adja nékem Makpelá barlangját* (u. o. 9), de esküszöm, hogy se a barlang, se a mező nem kettős! A barlang és a mező, a *Makpelá*, illetve *Makpelá mezeje* nevet viselik, de nem a barlang miatt, mert a barlang a mezőn fekszik, és a mező pedig valami másban. *Jöjj és lásd*, Izrael egész földjét Jeruzsálem veszi körül [arám. itkefál],¹² amely *fent* és *lent* is létezik. Ezek az Égi Jeruzsálem, és a Földi Jeruzsálem. Az egyik a *fenti*, a másik a *lenti* világban. A *fenti* Jeruzsálem¹³ *felfelé* és *lefele* mutat, a *lenti* Jeruzsálem¹⁴ *lefele* és *felfelé*. Ezért Ő kettős,¹⁵ és az benne lévő mező is ebből a kettősségből ered.

Ezért írták, *mint a mezőnek illatja, amelyet megáldott az Úr* (u. o. 27, 27), *fent* és *lent*. Ezért „kettős” a mező, mert ez nem valami dupla mező. Íme, a szó rejtelve: a „kettősség mezeje”, szó szerint! Mi ez a „kettősség”? A szent név *hé* betűje, amely a Névben [kétszer] szerepel. Ő számára a szó felettebb titokzatos: *há-makpelá, hé-makpelá*. Két *hé* betű, és ez az egyetlen kettős betű¹⁶ a szent Névben. És mégis, ez a barlang kettős barlang volt: barlang a barlangban, és mint láttuk, az elnevezésnek, *Makpelá mezejének barlangja*, más oka van. Ábrahám tudta ezt, és mikor hitteu-

sokkal beszélt, eltitkolta a dolgot, mondván: *hogy adja nékem a Makpelá barlangját*, miszerint ez egy kettős barlang, miként a Tóra jelzi: *a Makpelá mezejének barlangja*. A Szent, áldott legyen, mindent úgy formált, hogy ez a világ mindenben a *fenti* képet kövesse, mert így az egyik a másikkal fedésbe hozható, és egyaránt kifejezik az Ő dicsőségét, *fent* és *lent*. Boldogok az igazak, kikben a Szent, áldott legyen, gyönyörködik, ebben és az eljövendő világban.

Jegyzetek

- 1 a hebroni Machpélá (Károli: Makpelá) barlangról van szó, melyben a midrás szerint Ádám és Éva örök álmukat alusszák, miként ezt Ábrahám véletlenül felfedezte (Pirké de Rabbi Eliezer, 36); Ábrahám megvásárolta a Machpélá barlangját, családi sírhelynek
- 2 Ábrahám a hitteus Efrontól vásárolta a sírhelyet
- 3 mikor borjút vágott a három angyal tiszteletére; ebben a barlangban volt Ádám és Éva eltemetve
- 4 az Isten
- 5 ne gondolják a hitteus szomszédok, hogy Ábrahám a barlangban kincset sejt
- 6 Ádám képmásának megpillantása a halál előjele
- 7 a *megerősítették* héb. *jákám*, felkel, áll, és átvitt értelemben a barlang és mező jelentőségének emelkedésére, felmagasztosulásra utal
- 8 Éva nem akart visszafeküdni a sírjába, mert szégyenkezett az igaz Sára előtt
- 9 *teremtettek* héberül: *be-hibar'am* – ami úgy is olvasható Ábrahám (által)
- 10 a Zohár arra utal, hogy Ádám és Éva az égtől és a földtől erednek, és nem emberi szülőktől
- 11 a *machpela* (vagy *makpéla*), szó a *kefel*, *kaful*: kettős, dupla, szorzat, stb. szóból ered
- 12 az *itkefál* a *kaful* szóból ered, annak a szenvedő formája, és azt jelenti: körülvesz, burkol; tehát Jeruzsálem körülveszi Izrael földjét, ezen belül a Makpelá barlangját.
- 13 az Égi Jeruzsálem a Sechina, amely a felette lévő isteni fokozatokat összeköti a világokkal
- 14 a Földi Jeruzsálem szintén a Sechina, aki isteni kapcsolata révén táplálja a világot
- 15 a Sechina kettőssége a Makpéla
- 16 *jod-hé-váv-hé* (יהוה)